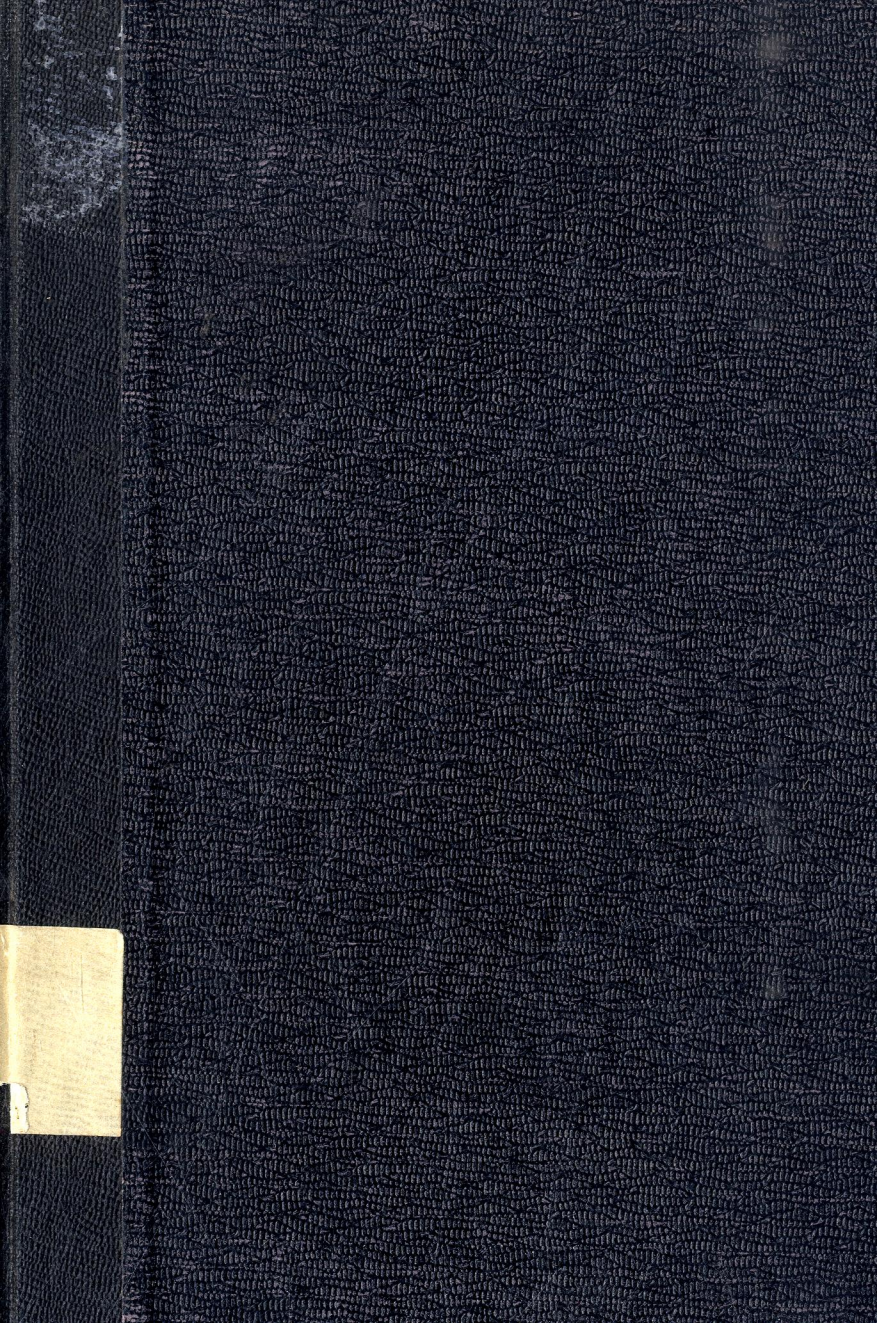




**БІБЛІОТЕКА
ТОВАРИСТВА
„ПРОСВІТА“**

Число

Знак



УКРАЇНСЬКА ДЕШЕВА
БІБЛІОТЕКА

ІЛЬКО ГАВРИЛЮК.

ТЕРНИСТИМ ШЛЯХОМ

Чернівці 1929.

06
Юл. 3873

ІЛЬКО ГАВРИЛЮК.

11.994.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Тернистим Шляхом

3.50.



Наклад...

Накладом часопису „Час“

Чернівці, 1929.

З друкарні Черновецького Акційного Товариства

4492-9215-644

5488-7

Львівський державний університет

Львівський державний університет
Львівський державний університет

Львівський державний університет

Львівський державний університет

Львівський державний університет
наукова бібліотека
№ 6873

Вкриті темрявою, на лівому боці Дністра, спало село.

Жадного вогнику, жадного руху у ньому, так тихо наче вимерло все, й тільки внизу шуміла ріка перегукуючись з осіннім вітром, що засів у очеретах.

На правому березі, під охороною великих дерев, стояло двоє людей: високий, молодий, але вже посивілий полковник Йосип Подоляк і кремезний, міцно збудований сотник Дмитро Хоружняк.

Вони розмовляли тихими голосами про вітчизну, яку так близько перед собою бачили, й яку більше року тому, як залишили відступаючи від московської комуністичної навали.

— Що то тепер діється у Києві — тихо запитав сотник. — Мабуть переполох, лютує „чека“ й знову на вівтар вітчизни приносяться невинні жертви.

— Останні відомости, що Тютюнник захопив Винницю й посувається на Жмеринку. Нам треба як найхутчій захопити Тирашпіль, Роздільну й простувати для з'єднання з Гулим на Бірзулу. Ми спізналися вже на кілька днів.

— Як-би це тільки від нас залежало, Йосипе, хіба не були-б ми вже там — з досадою в голосі промовив сотник,

— Тихше, Дмитре! — прошепотів полковник, й схопивши сотника за руку почав прислухатися.

Позаду них, десь здаля, вчувся тихенький гомін; хвилі вітру відривали чиїсь окремі слова, доносили до їхніх вух і ховали у пільмі берегів.

— Мабуть посходилися наші, треба йти.

І дві постаті обережно попростували до невеличкого лісу.

Коли наблизилися до узлісся побачили, що там вже зібралися козаки й тихо проміж себе гомоніли. Темна листопадова ніч охороняла цих людей своїми ясними зорями, й була така загадкова, така тиха й смутна.

— Чи всі на місці? — запитав Подоляк.

— Всі пане полковнику! — відповіла постать, що виступила з поміж гурту.

— Яка зброя в нашому розпорядженню?

— Двацять револьверів, п'ятнадцять бомб і десять ракет при двох ракетниках.

— Це на двісті чоловік?! — не то насмішувато, не то злякано вигукнув підполковник Туклов.

Подоляк повернувся до нього, грізно вдивився в його обличчя й гостро промовив:

— Ми не повинні задумуватись над тим скільки в нас зброї є зараз. Ми мусимо думати про здобуття зброї.

Туклов щось пробурмотів і ніяково замішався в гурт.

В цей час до козаків від річки обережно простувала чиясь постать.

Полковник подав гасло, постать відповіла й наблизилась. Це був сотник Порадько.

— Човни готові, — промовив він хутко, — один на десять чоловіка, другий на двадцять.

— Добре. Сотники: Порадько, Ємельчук, підпоручники: Гулієнко й Андріяшенко! ви берете зі собою шестеро козаків і переїздите першими, коли все гаразд, даєте гасло й переїзжать інші. Сотник Хоружняк і підполковник Небогатий ідуть до берега зі мною; сотник Ногицький провадить козаків до переправи; підполковник Дідучак, Туклів і сотник Саченко переїзжать останніми.

Полковник відтягнув рукав шкіряної куртки

подивився на циферблат, що світився в п'яті ночі, й тихо промовив:

— Одинадцята година. Красногірку мусимо взяти ще в ночі. Ну, з Богом!

II.

Валка в тридцять чоловіка, обережно простувала до річки.

Небо й земля мовчазно дивилися одне на другого й, ніби змовились, ховали таємницю козаків. Тихо було навкруги, тільки очерет, що залишився невикосеним невеликими купками, ледве чутно шелестів, та ріка тихо плескалася в береги. Над водою підіймався легенький туман. Десятеро чоловіка стрибнули до човна й майже нечутно відплили від берега.

Ці, що залишилися слухали з напруженням, і тільки час од часу, перекидалися короткими реченнями.

Човен плив.

Легенький туман, що підіймався від ріки, огортав козаків зо всіх боків, прилипав до одягу, робив вогким волосся й закривав зорі, що ледве блимали з неба; їхній відблиск був якийсь хоровитий, неспокійний і від того ще темнішим робилося небо. З лівого берега вже замаячили дерева; чорні, огорнені сірим туманом вони нахилилися над рівчаками наче несли на своїх в'іттях цю глуху пізну ніч.

І якось враз, несподівано, човен торкнувся землі й зупинився. Кілька чоловік вистрибнуло на берег; раптом звідти щось звякнуло й почувся викрик: „Стої!“ На горбочку з'явилося дві постаті граничників.

— За мною! — вигукнув сотник Порадько,

й разом з Гулієнком кинувся до горбка. Козаки побігли за ними.

— Стой! Стой тебе гаварят! — вигукнули граничники й стрілили в гурт козаків.

Почувся стогін і один з козаків опустився на коліна. Нараз пролунало дев'ять стрілів з боку козаків і обидва граничники звалилися з ніг. Кілька мить і козаки вже тримали їх у своїх руках. Один був забитий, другий ранений.

— Подивіться, що з нашим раненим, — промовив сотник.

Кілька козаків кинулося до рівчака й кишеньковим лихтарем освітили обличчя лежачого. Це був козак Дубина, ще молодий юнак не більш двадцяти двох-трьох років, він стогнав і був непритомним.

— Несіть раненого сюди, а двох сідайте до човна й вертайтеся назад, — видав наказ Порадько. — Скажіть панові цолковникові, що переправу можна продовжувати. Двох здійміть з москалів зброю й станьте на варті.

Човен відплив. З початку чувся легенький плескіт весел, за кілька хвилин він затих і стогони ранених порушували нічну тишу.

І таке моторошне, таке напружене було оттечання маленької купки людей серед зісохлого очерету, серед невідомих обставин.

За яких двадцять хвилин почувся знову плескіт весел. З пільми легенького туману виринули два човни.

— Слава Богові! Тепер нас збільшилося, — з облегченням промовив якийсь козак.

З маленького човна вистрибнув із шухлядкою в руках полковник Подоляк і тихо запитав:

— Де наш ранений?

— Ось тут у кущах, пане полковнику.

Подоляк повернувся, козаки вже були на бе-

резі. Він віддав наказ тим, що сиділи на веслах та хутко пішов до кущів.

— Дайте світла!

Ранений тихо стогнав. Подоляк витяг із шухлядки медичне приладдя й приготувався до перевязки.

Коли почали розстібувати на раненому одяг і навели на нього світло, він відкрив очі й обвів навколо здивованим поглядом. Побачивши біля себе знайомі обличчя він враз все зрозумів і тихо промовив:

— Я ранений і мабуть тяжко... Дуже пече в животі й болить нестерпно в грудях...

Весь тулуб його був залятий кровю. Його тихенько підняли й коли Подоляк почав промивати рану, ранений схопив його за руку й зі силою прошипотів:

— Не треба! Чую, що наближається смерть... Не треба...

Враз кинув руку полковника й почав щось шукати на своїх грудях.

— Пане полковнику!... На Волині, в дубенському повіті я залишив матір і сестру... передайте їм це й скажіть, що я вмер за волю України... Це їхнє благословення й вони повірять...

Він протягнув полковникові маленький хрестик і образок, заплющив очі й тихо зісунувся з рук козаків.

Тихо й мовчазно було навколо: козаки й старшини стояли не ворухаючись і хтось почав читати молитву. Коли враз ранений підвівся, розширеними зінцями вдивився на товаришів і скрикнув:

— Брати мої! Помстіться за мене й за всіх!... Не попустіть ворогам знущатися над нашою батьківщиною... Не попустіть!...

Ще щось хотів сказати, але з рота тоненькою

цівкою потекла кров, він захрипів і впав на руки товаришів мертвим.

Понуро стояли козаки й старшини, й тільки сотник Хоружняк, голосом глухим придушеним, але від якого пройшов мороз по за шкірою, промовив:

— Прощай, брате! Про помсту подбаємо! — за тим відвернувся й одійшов до річки.

На берег виходили новоприбувші й купчилися біля мертвого товариша.

— Приведіть раненого москаля, — промовив Подоляк.

За хвилину перед полковником стояв низенький миршавенький салдат, із обтріпаною русавою борідкою й такими-ж вусами.

— Ну, москалику, звернувся до нього Подоляк, — подивись і порадуйся своїм вчинком.

Москаль зиркнув у бік забитого й хутко з костромською вимовою заговорив:

— Так што тов... ваше благородь думалі контрабандісти, давеча двойох сцапалі.

— А як-би й так? По що-ж було стріляти? Не стріляли-б ви, не стріляли-б і в вас, і ти не був-би ранений.

— Нешто по своей охоте!.. У самого жонка с робятамі в Росее седіт.

І лахимикав трясучи скуйдовченою борідкою.

Ну, не хлипай, годі! Завтра відпущу тебе в твою Расею, а поки що скажи які військові частини є в Красногірці?

Москаль враз перестав химкати й радісним голосом відповів:

— Так што товарищ командір...

— У нас „товарищей командіров“ і „ваше благородіє“ немає, а є господін полковнік, — вигукнув роздратовано Хоружняк.

— Залиш, Дмитре! — лагідно промовив Подоляк. Москаль принижено вклонився й сквапливо заговорив знову :

— Так што, господін полковник, трідцять чоловік погронічників і два меліціонера.

— Правду сказав. Одведіть його хлопці. В Красногірці про нього нагадаєте.

Тим часом на берег висажувались останні козаки.

— Чи всі вже ?

Всі пане полковнику.

За кілька хвилин двісті чоловік оточили тісним колом полковника й чекали.

Стояли на рідній землі двісті лицарів, які майже з голими руками йшли на велике діло-визволення рідного краю. Двісті патріотів стануло на прадідівську землю проти десятків тисяч лютих ворогів, щоб підтримати тих братів, які вже боролися з ворогом у волинських і київських лісах, на подільських степах та залізничних коліях. Станули з надією, що будуть підтримані українськими селянами, за яких зраз вони й несуть у жертву своє життя, станули й чекали наказу.

Тихо урочисто й схвильовано пролунало над їхньою головою слово :

— Друзі мої! — звернувся до козаків полковник. — Ви знаєте, що по обставинам від нас незалежних, ми зі своїм переходом спізналися на кілька тижнів. За той час наші групи під загальним керуванням генерала Тютюнника ведуть уперту та криваву боротьбу з московськими найздікаками. За останні дні їм доводиться дуже тяжко, бо до цього часу ще не виступили наші спільники кавказці й білорусини, й тому з тим більшим завзяттям мусимо виступити ми, з надзвичайною рішучістю мусимо

ропочати боротьбу на херсонських степах, аби відтягнути увагу ворога від головних наших груп. У Парканах і Плоскому на нас чекають вже озброєні селяне. Ми майже обезброєні, й аби здобути хоч трохи зброї я вирішив почати наш наступ із цього невеликого села. Сотникові Хоружнякові наказую взяти зі собою тридцять чоловік охочих, необхідну зброю й захопити Красногірку. Постаратися захопити без зайвого галасу, й пустити в діло зброю тільки в крайній потребі. Парубок із цього села вас приведе до тих хат, де росташувалися москалі. Рушайте! Щасті вам Боже!

Біля сотника Хоружняка згуртувалися майже всі козаки. Кожному хтілося бути першим, що почне нову оружну боротьбу з окупантами, й кожний бажав як найхутчій віддати свої сили для звільнення від чужинців цього першого села.

— Панове! Ви чули наказ полковника. Я не можу взяти всіх, відокремтесь ті, що маєте самопали, чи бомби.

Відійшов гурт чоловіка з тридцять.

— Ну, так... Тепер у дорогу. До побачення брати-товариші, — вигукнув Хоружняк до тих, що лишилися.

— Щасті Боже! — почувалася тиха відповідь.

Загін вирушив. По-переду йшов Хоружняк із парубком-проводарем і сотником Ногицьким, позаду кількома групами, козаки й старшини. Вони йшли огорнені темрявою, все глибше й глибше затоплюючись в ню, й з кожним кроком ховалися з очей тих, що залишилися в сухих очеретах.

III.

Тихо спало село.

Спокійно спочивали москалі-комуністи й не відчували, що наближається кара народня.

За якийсь час козаки зупинилися: дійшли до околиці.

Хоружняк вдивився в пільму й відчув, що ще ніколи не стояв перед такою безоднею невідомого як у цей час. Що буде через годину-дві? . . що принесе завтрашній день? . . . Він намагався уявити хоч приблизно ті надії, що мали відбутися зараз і згодом, але не міг. Зо всіх боків була темна ніч, зо всіх боків огортала мертва тиша . . .

Нараз, як іскра в пільмі, шибнула думка: „А чого-ж це не чути собак на селі?“

І коли зрозумів цю думку, всміхнувся сам до себе й звертаючись до проводаря тихо запитав:

— В кількох дворах росташовані граничники?

— В одному, лише їхній старший у другому дворі-поруч.

— Мусимо ці хати оточити. Пане Ногицький! Ви з п'ятьма козаками сторожіть зо всіх боків хату їхнього старшого, я з рештою піду до тієї, де сплять москалі. Ідіть яко мога тихше, аби не сполохати псів по дворах.

— Вони майже всі виздихали, — промовив проводар. — У нас від голоду третина села вимерла, то де вже було вижити собакам? Тільки комуністів кат не взяв, понапасали черева добре! останнє забирали у голодних людей!

Голос його здригнув і майже крізь сльози промовив:

— В мене маленька сестричка з голоду померла, а мати не могла витримати страшних мук і сама собі вкоротила життя.

— Нічого, брате, віддячемо. Веди!

За кілька хвилин, живе коло вже охоплювало хати. Біля дверей найбільшої хати, тримаючи межі

ногами рушницю куняв москаль, у вікнах ледве блимало світло.

Нечутно, наче пантери, повзли три козаки до вартового. От вже близько... ще кілька кроків... нараз вартовий заворухався... три постаті припали до землі й завмерли. Вартовий засопів носом щось крізь сон промимрив і знову похилився головою.

Тихо... Зі засохлого буряну піднялося три голови... Кілька мить і москаль здушений міцними руками зі затуленим хусткою ротом лежав звязаний на землі.

Козаки вскочили до хати.

— Чяво шуміш?! Бес тя дері! — вигукнув із просоня один москаль, але підвівшись на лікті й побачивши чужих так і заціпенів вилупивши очі. Поруч нього схопився другий, скочив із ліжка й хотів було кинутися до рушниць, але в цей час Хоружняк вдарив його по голові держакон пістоля й він як сніп звалився на долівку. Поки прокинулися інші, всі рушниці вже були в руках козаків.

— Ні с места! — вигукнув Хоружняк по московському. — Ви обезоружени і окружени. Кто ослушается будет убит на месте.

Замкнувши двері на колодку й поставивши біля них та біля вікон вартових, Хоружняк відправив посланця до полковника, а сам з козаками наблизився до хати де був московський командір.

— Розв'яжіть його, хлопці, — звернувся сотник до козаків показуючи на московського вартового.

Коли того розв'язали, він враз кинувся Хоружнякові до ніг і почав благати, аби його не вбивали.

— Здурів кацап! — незадоволено промовив Хоружняк. — Замокни мені зараз!

Той схопився на ноги, став струнко й заціпенів.

— Постукай до командіра, скажи, що в ка-

сарні стався якийсь переполох і щоб він зараз ішов туди.

Москаль постукав і переказав все як було наказано. Але той мабуть здогадався, що трапилося щось непевне й не відповідаючи одійшов від дверей. За хвилину відчинив у вікні кватирку, висунув руку й стрілив у повітря, бажаючи очевидячки розбудити своїх салдатів. Зараз-же вчувся ще один стріл; московський офіцер зойкнув, випустив з руки револьвера й відскочив у глибокі кімнати. Хоружняк, з почуттям облегчення опустив рушницю й вигукнув:

— Ви оточені! Всі ваші салдати обезброєні й зв'язані. Виходьте з доброї волі й ніхто вас не рушить пальцем; коли не вийдете, заберемо силою й тоді будете розстріляні.

Якийсь час у хаті було тихо, затим відчинилися двері й з них вийшла постать у спідній сорочці з окрівавленим рукавом.

— Забандажуйте раненому руку й одведіть до касарні, — віддав наказ Хоружняк. — Підпоручнику Гулієнко! Візьміть зі собою десятеро козаків, захопіть міліціонерів і зараз-же повертайте назад.

IV.

За якийсь час почулися голоси:

— Пан полковник! Пан полковник!

По вулиці й огородами кількома групами наближалися козаки.

За хвилину до Хоружняка надійшов Подоляк.

— Все гаразд? — почулося запитання.

— Все, пане полковнику! З нашого боку жадної жертви.

— Дякую, Дмитре! — промовив Подоляк, стиснув його руку й бадьоро вигукнув: — Дай Боже й надалі так. Які трофеї?

— Тридцять багнетів і три тисячі набойів; з міліції Гулієнко ще не вернувся.

— Покличте нашого проводаря.

— Я тут, пане полковнику! — вигукнув веселий голос, і перед Подоляком станула постать молодого парубка, рухи його виявляли нетерпіння, очі блищали жадобою помсти.

— Чи можемо надіятись на виступ парканців і плосковців сьогодні? — запитав уважно полковник.

— Триста чоловік озброєних з Паркан і триста з Плоского мали виступити нам на зустріч лише завтра.

— Так... — задумливо промовив Подоляк. — Що-ж... будемо брати Паркани сами. Чи так хлопці!

— Так! Так! пане полковнику! На рідній землі, як у своїй хаті: й стіни помагають, — пролунала відповідь козаків.

— Прошу панів старшин на нараду. Коли повернеться Гулієнко негайно нехай іде до мене. Сотнику Ногицький! Зістаєтеся на варті, розставте чатових.

— Слухаю, пане полковнику! — вигукнув білявий худенький сотник і енергійно приступив до виконання наказу.

Була пізна ніч.

Десь закукурікав півень; з даля йому відповів другий... третій... і зтихло... Не багато, видно, було пташні у нещасних ограбованих селян. Глухо й тихо проходила ніч, наче вимерло все й тільки в хаті, де провадилася нарада, світилися невеликі віконця й кидали в пітьму загадкове жовте світло.

В недовгому часі нарада закінчилася й полковник зі старщинами вийшов на подвір'я.

З вулиці донеслася тиха розмова й на двір

вступив Гулієнко, за ним ішли колом козаки й вели по середині чотирьох москалів.

— Два міліціонери й дорогою ще захопили двох граничників, — доклав Гулієнко. — Маємо ще чотири багнети й двісті набоїв.

— Добре. Спасибі, хлопці.

За тим полковник звернувся до парубка з Красногірки :

— Ось що, голубе, зараз ти рушай до Парканів, зайди до нашого зв'язку, попередь, що Красногірка вже в наших руках, розвідайся в них, які ворожі сили є зараз у Парканах, де й як стоять? Двоє з наших нехай обійдуть душ зі сорок-пять-десять найбільш певних і завзятих селян і скажуть щоб озброївшись зібралися недалеко головних московських сил, і коли в повітря вибухне дві червоних ракети, нехай зараз-же кидаються на ворога. Іди й справляйся як найхутчій; за пів години вирушимо до Парканів ми всі, й чекатимемо на тебе на околиці у виноградниках біля шляху.

— Слухаю, пане полковнику! Буде виконано, як наказуєте. Я тут знаю все як свої пальці й за справу не турбуються.

— Помагай тобі Боже, парубче! Рушай!

За хвилину парубок зник.

Козакам не терпілося. В душі кожного жило бажання збільшити рідну землю як найхутчій і тому кождий поривався вперед.

— Випустить полонених по одинці, й звязати в лави по п'ятеро.

Коли всі москалі були зв'язані й стояли посеред двору, Подоляк оточивши їх козаками дав наказ рушати.

Враз перша лава впала перед Подоляком на вколюшки й почала благати аби їх не розстрілював.

Подоляк кілька мить стояв мовчки, потім сумно похитав головою й запитав:

— Чому думаєте, що будемо вас розстрілювати?

— Бо так робить з вами наше начальство, а ми невинні, ми підлеглі й виконуємо лише накази, — почувлися вигуки серед москалів.

Подоляк сумно всміхнувся й заговорив до червоноармейців щирим і тихим голосом:

— Хіба ми звіри? Хіба ми не знаємо, що може й у вас там десь на Московщині є матері, батьки, сестри, а може й д.ти! Хіба ми не знаємо, що вас женуть сюди чекисти й всяті політруки та політкоми? Але ми дивуємося вам. Що за дурні, що за страхополохи ви — московські селяне, що так на осліп і покірно йдете на мотузку у всяких інтернаціональних злочинців, для яких нема нічого святого, для яких нема ні вітчизни, ні родини, для яких не існує законів ні державних ні моральних. Ми не розуміємо як можете ви, наче покірні раби йти туди, куди жене вас батіг якогось погонича-чекиста!

— Нам кажуть, що треба боронити „комуністическое атечество“ й женуть усіх силою.

— А хіба-ж тут на Україні ваша вітчизна? Хіба серед вас є хоч один українець? Хоч один питаю я вас.

Цілковита мовчанка панувала серед большевиків.

— От, бачите, мовчите, — вже роздратовано промовив Подоляк, — нема й жадного, то чого-ж пхаєтесь на чужу землю? за яким лихом? по яку справу? Хіба ми йдемо на вашу землю? Хіба ми хоч раз у нашій визвольній боротьбі вступали збройною силою на Московщину, щоб гнітити та грабувати московський нарід? Хіба ми хоч раз

вступали на вашу землю, щоб накидати вам свої порядки, свої бажання? Отже не хочемо аби й нам це все накидали, не хочемо аби хтось чужий заправляв нашою землею, керував нами. Сами собі дамо раду, сами собі улаштуємо наше державне життя й улаштуємо так, як того захоче наш нарід. Нікому не дозволимо наступати нам на горло, визискувати нас, нищити й грабувати! Пам'ятайте це й знайте, що доки живе український нарід він буде починати боротьбу знов і знов поки не звільнить своєї землі від чужого панування. Пам'ятайте це й кажіть це всім з ким доведеться вам розмовляти. В Парканах я вас відпущу, йдіть собі на свою Московщину, тільки не йдіть на Україну; коли-ж вас будуть гнати силою, підіймайтеся й боріться з вашими насильниками. Вас-же багацько, а чекистів і всяких „комів“ мало; вибийте їх до ноги й творіть на своїй Московщині такий лад, який хочете, до чужої-ж землі не йдіть і чужих народів не грабуйте. В Парканах вас відпущу, але попереджаю: коли знову прийдете на Україну й попадетесь комусь з нас до рук, милости не буде!

Облегчене зітхання пройшло серед полонених і вчулися радісні вигуки:

— Істінаю правду баєт палковнік,

— І в заправдъ: пошто лезям на чужую зямліцу, нешто своєї мало?

— Тихо будьте! — вигукнув полковник.

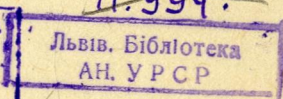
Все втихомирилось.

Подоляк віддав наказ і козаки, кількома групами, вирушили в дорогу.

V.

Було над ранок.

Тихо сиділи козаки серед густих виноградних кущів. Деякі, схиливши голови, думали свої тяжкі



думи ; деякі, втомившись подіями й безсонням, куняли скулившись біля кущів, де-які простягнувшись на холодному піску на весь свій зріст спали аж хропли, й тільки біля дороги чулася тиха розмова старшин.

— За годину світатиме, як що за цей час не верне наш звязковий, будемо йти сами. Мусимо захопити большевиків сплячими.

— Звичайно, бо як іти на них у день без зброї ? — підтвердив підполковник Дідучак.

— Як що їх не багато, то зі зброєю, яку маємо, можемо йти й в день, — промовив завзятий Хоружняк.

Отто-ж то й воно, що не знаємо скільки їх там, — знову відповів полковник.

І так тихо та розважно топилася розмова в поживклих напівоголених виноградниках. Далеко-ж навкруги в темній росистій гущавині була тиша.

Ще проминув якийсь час...

Нараз зі сходу надлетів вітрець, зашумів серед кущів, дмухнув на абрикосові й акацієві дерева, струсив рідким жовтим листям над головою старшин і полетів далі в пільму ночі.

Зі села потягнуло смородом гною й перетлілої соломи.

Полковник нервово підвів голову, повними грудьми втягнув у себе повітря й відчув як серце його наповнилося якимсь незрозумілим хвилюванням. Згадалося рідне обійстя на Поділлі... згадалася Одеса... люба дівчина з якою, отто вже три роки не бачився... Як живі станули перед ним її карі очі й усмішка трохи добра, трохи глузлива, й оповилася душа споминами й забув де він і що має робити...

В цей час вчувся тихий свист, він очунявся

й обережно визирнув з-за кущів. На шляху в сутінках передраннього світла побачив дві постаті.

— Гасло?! — вигукнув він.

— За волю й долю! — відповіла одна постать.

Подоляк підвівся.

Дві постаті хутко наблизились. Це був звязковий і з ним ще один чорнявий високий парубок: обидва несли на плечах по десять рушниць.

— Упрів наче на гармані, — вимовив звязковий, і з веселим усміхом скинув з рамя рушниці. — Це вам пане полковнику подарунок від наших селян. Скидай, Олексю! — звернувся до свого товариша.

Той скинув і зацікавлено почав роздивлятися навколо.

— Спасибі, хлопці! Подарунок надзвичайно дорогий; це-ж на двадцяті озброєних козаків збільшиться. Ну, докладай, що зроблено й що це за парубок?

Парубки прилучилися до старшини й звязковий почав оповідати.

— У родича цього парубка, стоїть кулеметна команда. Він все добре розвідав і приведе туди куди треба. Не встигнуть москалі й оком моргнути, як кулемети будуть в наших руках. Валка селян у сорок чоловіка вже озброєна й на поготові. Сили ворога у Парканах за останні два дні значно збільшилися. Крім п'ятидесяти чоловіка берегової охорони й сотні піхоти, що стояли тут з давна, два дні тому надіслали сюди ще сотню піхоти, сотню кінноти й команду з шістьма скорострілами. Таким чином зараз у Парканах є триста п'ятьдесят чоловіка й кулеметна команда.

— Занадто для нас, — з тиха промовив Ді-

дучак. — У нас всього п'ятдесят'вісім рушниць, двадцять револьверів і десять бомб.

— Не турбуйтеся! — вигукнув Хоружняк. — Дозволь мені, пане полковнику, як кулеметчикові, з моїми товаришами захопити ці кулемети. Або вони будуть у моїх руках, або не вернуса живим! Коли-ж кулемети будуть у наших руках, переважаючі сили ворога нам не страшні. Дозволь, пане полковнику, послужити справі.

— Друзе мій, але-ж у наших інтересах не тільки захопити кулемети, а по можливості й всю зброю, й не випустити зі села жадного москаля. Над цім треба помислити.

— Дозвольте сказати слово, — звернувся до полковника другий парубок.

— Говори, хлопче, тільки хутчій.

— У хаті мого дядька стоїть штаб парканської залоги. Там я підслухав ніби, сьогодні рано в них має бути — як вони кажуть — ложная тревога, то мабуть у них все буде на поготові.

Подоляк замислився, старшини сиділи теж мовчки, так трівало якусь хвилину. Але чим далі мислив полковник, тим помітніше прояснювалося обличчя й веселий вогник загорівся в його пронизуючих чорних очах.

— Панове! — заговорив віц, — це дуже добре! Спасибі тобі, парубче за цінну інформацію.

Старшини здивовано вдивилися на полковника, й тільки Хоружняк та Саченко весело усміхалися знаючи, що полковник вже придумав щось добре.

— Це дуже добре, панове, — знову заговорив полковник. — Вони чекають рано на сполох. Отже коли ми будемо брати кулемети, вони й подумують, що це вдарили на сполох, і навіть тоді, як

будуть випущені наші мовні ракети, тому значіння не нададуть і до справжнього бою не приготуються.

— Дійсно так! — вигукнули де-які старшини, й помітно було як піднявся їхній настрій і як нетерпляче вони сиділи на своїх місцях.

— Світає, — продовжував Подоляк, — незабаром розвидниться зовсім, до того часу кулемети мусять бути в наших руках. Рушай, Дмитре, й зараз-же по захопленню давай гасло.

Хоружняк підвівся, й схилившись хутко почав ходити від гуртка до гуртка. За яких десять хвилин двадцятєро озброєних козаків вирушило до села.

Останні почали зібратися біля полковника. Коли зібралися всі, почувся наказ :

— Перша сотня під моїм керуванням іде зо мною на правий бік села ; друга, під керуванням підполковника Дідучака — на лівий ; сотники : Порадько, Усатюк, Саченко — зо мною ; підполковник Туклов і сотники Ногицький та Омельчук — з другою сотнею ; підпоручник Гулієнко, під час бою зі своїми козаками охоплює село з правого боку, підпоручник Андріяшенко — з лівого й мусить стежити, аби ні один москаль не вискочив зі села, всі, що лишаються не озброєними, запасаются набоями, а під час бою мусять хapati зброю забитих чи ранених, або видерати її у ворога з рук. Памятайте, що успіх у цьому селі дасть зброї на нас усіх. Отже за святе діло з Богом.

Козаки вирушили.

Тихо, обережно пробиралися вони межі кущами до села. На околиці зупинилися й розійшлися на два боки ; ростягнувся вартовий ланцюг. Напружено чекають ... Розвиднюється все більше ... от-

от день, а умовленого гасла все нема. Хвилини здаються годинами...

„Чи пощастить? Чи не загине купка хоробрих? Чи допоможе Господь?“ — шибали думки в головах тих, що так напружено чекали...

Ось воно! Ось таке очікане радісне гасло! І облегчене зітхання видобулося зі сотень грудей.

Ранений змій блиснув над землею й потягнувся червоною смугою по небі, за ним другий... піднявшись високо над землею вони з вилуском розсипалися сотками червоних искор і чарівним фейерверком падали долу.

І враз з трьох боків загремів вибух радісного: „слава“. Земля відповіла йому й село наповнилося вигуками тих, що йшли в наступ.

В таборі ворогів тихо; стрілів не чути. Мабуть, як і передбачав Подоляк, большевики думали, що то сполох і спокійно вичікували.

Ось двір де росташувалася кіннота. На дворі стоять осідлані коні, біля них москалі; по-переду спершися на сідло стоїть червоний офіцер якогось тубільного тину.

До нього підбігає сотник Усатюк. Чорне волосся його скуйдовчене, гарне обличчя відбиває енергією запалу, й очі блискають огнем завзяття.

— Ти комуніст? — запитує офіцера.

Той нахабно всміхається й голосно відповідає:

— Самай чістейшай води!

— Умри, собако! — вигукнув несамовито Усатюк і стрілив йому в чоло.

Той скрикнув і зі застиглою посмішкою схопився за гриву коня, кінь наляканий стрілом став дуба й змняв москаля під ноги.

— Пятлюровци! Тякай! Пятлюровци! — по-

чулися жахливі вигуки серед кіннотчиків, і москалі кинулися до коней.

Стріли лунали все частійше й хутко гули вже без перерви.

Де-хто з кіннотчиків впав забитий навіть не сівши на коня, а ті кому й пощастило сісти ганяли як божевільні з одного боку до другого. Куди не кидалися всюди зустрічали козацькі кулі.

Незабаром заляскотіли й ворожі стріли й їм відповіли моторошним тарахкотінням кулемети.

„Почав діяти Хоружняк“ подумав Подоляк, і вистрибнувши на купу гною, що лежала біля брами, приклав до очей бінокля. За кілька кварталів побачив скоростріл, що був направлений у бік ворога й обстрілював вулицю вздовж не даючи ворогові просунутися на перед.

Нараз скоростріл замовк. Біля нього заметушилися три козаки щось справляючи. Большевики це помітили, й вирішили тут прорватися. Велика валка їх чоловіка зі сто кинулися до кулемету стріляючи в козаків на бігу.

Як блискавка промайнула в голові Подоляка думка, що коли москалі захоплять цей кулемет, то не тільки зможуть прорватися, але й сбернути цей кулемет проти козаків.

— Всі на коней і за мною! — вигукнув на весь голос Подоляк.

Чоловіка з тридцять в мент опинилося на конях і чим дужч погнали за полковником.

Три козаки бігли до своїх і щоб не залишити кулемет ворогові тягли його за собою, бігли через те помалу й москалі здоганяли... Все ближче, ближче... Ось один з козаків схопився за голову й впав ниць; за кілька мить від ворожої кулі опустившись на коліна другий; третій, знесилившись,

кинув кулемета, стрибнув через перелаз і побіг городами.

Большевики вже близько, от-от захоплять кулемет... але кілька мить, і як вихор налетів на них зі своїми козаками Подоляк.

Змішалися до купи й коні й люде, стріляти з рушниць було вже не можливо, й москалі відбивалися багнетами, крикладами, козаки палили в них з револьверів, сікли шаблями, давили кіньми. Нараз якийсь москаль зі страшною силою вдарив прикладом межи очі коня на якому сидів полковник. Кінь затрусився, зіп'явся на задні ноги й тяжко звалився на бік.

Козаків було в трічі менше, вони знемагалися й коли помітили, що з ними нема полковника почали намітно відступати.

— Хлопці! Я живий! Вперед! За Україну! — почувся голосний викрик Подоляка.

І козаки побачили, як з під коня підвелася постать улюбленого начальника.

І українці й москалі розуміли, що або перемога й життя, або неминуча смерть. І билися одні з другими як звірі — люто, дико, немилосердно.

І знову почали відступати знесилені козаки, большевики давили їх своєю переважаючою більшістю. Подоляк бачив, що козаків майже на третину зменшилося й були вони смертельно втомлені; де-які вже ледве тримали в руках зброю. Враз відчув болючий удар в чоло — хтось влучив багнетом і прорвав шкіру, зающила кров і заляла обличчя, за кілька мить щось зі силою вдарило по раменах; в очах потемніло, відчув, що губить притомність, але одна думка: „Тримайся! Тримайся!“ шибала в голові. Він зібрав останні зусилля й поповз до паркану.

Якийсь червоноармеець гнався на нього з багнетом, але в цей час Небогатий вже був з конем перед полковником і з такою силою вдарив москаля шаблюкою, що у того тріснув череп і вивалився мозок. Москаль звалився на землю як підкошений.

Знову вдерлися у гущу козаки, й знову страшний бій завязався межи ворогами. Деякі, що мали ще сили, підіймалися зі землі й запорошені, окріплені вчеплювалися один одному в волосся, видряпували очі, рвали зубами тіло.

— Боже! Невже все пропало?! Ми-ж за правду бемось! Боже! — шепотів він сам до себе й впав біля паркану знесилений, залятий кровю.

Козаки гинули.

Ще чоловіка з двадцять трималося на конях але були змучені в край, і де-які вже були ранені

І в цей час над ними, наче дзін могутній пролунало: „слава“, — в запілля ворога вдарила група парканських селян.

Здрігнулися москалі й почали втікати, й здавалося, що їм таки пощастить утікти, коли нараз по-перед них заторохкотів кулемет — це Хоружняк встиг перетяти їм шлях і трошив їх з двох кулеметів.

Передні лави попадали, задні повернули назад і тут знову натрапили на кіннотчиків і селян. Межи большевиків счинилася колотнеча: більшість з них почала кидати зброю й тікати до дворів; де-які, з переляку, замість брами або фірток кидалися до парканів, але не встигали перескочити й падали під ударами козаків та селян, а тих, яким і щастило вскочити до дворів чи городів, здоганяли козацькі кулі, або виловлювали варту, що оточували село.

Зо всіх боків лунали могутні й радісні вигуки: „слава“.

VI.

За годину все затихло. Перемога була за українцями ; за винятком тої групи де був Подоляк, обійшлося майже без жертв. До рук козаків попало триста рушниць, п'ятдесят тисяч набоїв, сімдесят коней і шість скорострілів.

Поки скінчився підрахунок трофеїв, Подоляк вмитий зі забінтованою головою вийшов з хати, й запитав про втрати й ранених.

Йому відповіли.

Він перехристився, наказав викопати братську могилу й спокійно запитав :

— А большевиків ?

— Забитих і ранених більш двохсот.

— Серед живих, чекисти, політками та політ-руки є ?

— Є, пане полковнику.

— Розстрілять ! Всіх останніх згодом відпустити до дому, а до того часу заперти тут у касарні разом з красногірськими й тримати до нового розпорядження. Підполковникові Небогатову доручаю з'організувати кінну сотню й до вечора щоб була готова. Збільшити навкруги села варту й не випускати з нього жадної людини. Розіслати десятських по хатах, аби сповістили. що коли задзвоне в церкві дзвін, всі чоловіки зібралися на майдані. Вільних старшин прошу на нараду.

Затихло на селі, але вже всі мешканці знали, що сталося, й на вулиці висипало майже все населення. Селяни радісно всміхалися до козаків та приязно запрошували до своїх хат на спочинок.

Біля одної брами стояв старенький згорблений дід з довгими білими вусами, часто хрестився й все бурмотів :

— О, Господи! Велика милость Твоя... Хвала тобі Боже, що спас нас від цих харцизяків... Не остав нас Господи й на далі без Твоеї святої допомоги, бо великі були муки наші... За гріхи наші прости й не карай... Поможі братам нашим звільнити землю рідну. О, Господи!...

Козаки проходили повз нього, зачіпали його прихильними словами, звертали з дружніми запитаннями. але він наче не чув, все хрестився й бурмотів про себе тихі обривчасті речення.

VII.

По обіді почав дзвонити дзвін.

За короткий час на майдані зібралося сила людей. Зійшлися чоловіки й жінки, старі й молоді. Вигляд у всіх був виснажений зголоднілий, але всі привітно всміхалися й розмовляли про те, яке щастя відчувати, що ти вільний, що не маєш кого боятися, що не думаєш про те, що от прийдуть чужі люде, ограбують, схоплять, забють, що можеш вільно вийти з хати, братися до своїх справ по своїй уподобі й відчувати, що є господарем на своїм обійсті.

Так гуторили проміж себе люде й запитували одні одних, чи не чули від козаків, як справи українського війська в інших місцях і де зараз Петлюра?

Тим часом до майдану під'їздив в оточенню старшини й козаків Подоляк. Біля церкви зупинилися.

— Який-же він сердечний блідий та змучений, тільки очі йому й грають, — вимовила вболіваючи якась жінка.

— Ато-ж. Думаєш легко їм бідним доводиться в боротьбі з ціми харцизяками.

— Виздыхали-б вони до ночі каторжні! —

вилаялася третя жінка. — І за що Бог наслав на нас отту кару московську?!

— А за те, що дурнями були! — відповів роздратовано якийсь посивілий дядько. — За те, що своїх у свій час не підтримали так як треба було. Люде за нас життя своє клали, а ми з москалями та всякими зайдами браталися.

— Це правду старі люде кажуть: „З москалями дружи, а камінь у запасі держи“, — знову відповіла перша жінка.

— Або: „Від москаля поли вріж та тікай“, — додала друга.

— Ану тихо будьте, — звернувся до них посивілий дядько, й уважно вдивився до того боку, де були козаки.

Подоляк зіскочив з коня й підійшов до людей.

Зворушливо й мило відбивалося з під передчасної сивини його молоде гарне обличчя, перевязка на чолі була трохи закрівавлена й тим ще більше підкреслювала блідість і змарнілість його обличчя. В нього нестерпно боліло розбите рамя й від того стояв трохи схилившись на бік, і вся постать його відбивала стражданням. Нараз випростався, обвів очима по людях і заговорив:

— Брати, селяне! Вже три з половиною роки, як провадиться наша озброєна визвольна боротьба, Три з половиною роки удач і невдач, радощів та журби, але найгірше, найтяжче нам було останній рік, коли ми примушені були вперше за весь час наших змагань, залишити рідну землю й поневірятися по чужих краях, у той час як на нашій землі панували хижакі-чужинці. Але всяка перемога насильства, це лише випадки перед вічністю українського духа, якого не змогли зломити віковічні утиски, й який так яскраво проявився в дні нашої

визвольної боротьби. Наш нарід який з давна-давен посів таку велику й багату землю й затримав її в своїх руках назавжди, якого не знищив московський самодержавний деспотизм, не зломив австрійський кулак, який в нечувано-тяжких умовах отто вже три з половиною роки веде уперту боротьбу за своє визволення, такий нарід в решті решт переможе. Несчисленими жертвами своїми й прадідів наших ми засвідчили живучість нашої ідеї, нашого духа. Вся наша історія зі самого початку й до наших днів — це героїчна боротьба за волю. Страждання нашого народу, страждання тих, що живуть серед знаних і незнаних могил степових; страждання пригнічених і ограбованих не давали нам спокою на чужині й ми повернулися. Знову піднялися на боротьбу сини й брати ваші, й знову несуть жертви на вівтар вітчизни. Під загальною командою Симона Петлюри йде на Україну козацьке військо. На допомогу нам і для звільнення своїх земель мали виступити, й мабуть вже виступили білоруси й кавказці й може тепер допоможе нам Господь звільнитися від московської комуністичної напасті... На наших очах розліталися в друзки могутні трони, розвалювалися великі держави, й, ми певні, що так само розваляться ворожі сили всіх наших гнобителів, бо їхня перемога, їхнє користування соками нашого народу, це ні чим неоправдане насильство, це страшний злочин огидливий і Богові й людям! І може недалеко вже той час, коли все це розв'ється як сон, і розлетиться як искри на вітрі. Ми певні, що за час московсько-большевицького панування, спала полуда з ваших очей, що нарешті ви побачили, що большевики обіцяли вам рай. а дали пекло; обіцяли волю, а принесли поневолення; обіцяли всякі розкоші, а при-

несли: руїну, голод і смерть... От-же всі хто хоче волі, хто хоче землі, хто хоче спокійного життя, хто хоче бути господарем на своєму господарстві нехай іде з нами. Я скінчив.

І враз, наче блискавка, пройшла крізь серця присутніх хвиля піднесення, й вирвалися з грудей вигуки:

„Слава Україні! Слава її вірним синам!“

Холодний вітрець обвівав людей і бадьорив тіло; з-за хмар виглянуло сонце, грало світлими блисками на пожовклій траві, на пів-оголених деревах і всміхалося привітно до людей, наче й воно тішилося їхніми radoщами, їхнім піднесенням.

Трясучись на своїх старечих кволих ногах, до полковника наближався той дідок, що так широко молився біля свого двору; за руки вів за собою двох юнаків: одного років вісімнадцяти, другого ще зовсім хлопчача — яких дванадцяти тринадцяти років.

— Сину мій! — звернувся він до Подоляка. — Я, старий, кволий, не можу... батька їхнього забито на війні за чужу справу, то нехай же хоч внуки мої послужать справі рідній. Бери їх і веди на боротьбу за рідний край. Я й сам би пішов, та не можу, старий... немічний...

Голос його здригнувся, він схилив на руки білу голову й заплакав як дитина схлипуючи й трясучися на кволих ногах.

Подоляк підхопив його під руки поцілував і зворушливо промовив:

— Не плачте, дідуню. Раніше чи пізніше, а Україна таки визволиться, в це ми віримо непохитно, й з цією вірою йдемо на боротьбу. Старшого вашого внука приймаю до війська, а малого вертаю вам назад, нехай доглядає вашої старости.

Веди голубе, — звернувся полковник до хлопця, — свого дідуса до дому, доглядай його і рости здоровий.

Старий сперся на плече внука, й, бормочучи щось про себе, одійшов.

Нараз з гурту селян виступив чорний як грач, високий, широкоплечий літній селянин. В руках він тримав рушницю й був опоясаний кулеметною стяжкою.

— Пане полковнику! — звернувся він до Подоляка впевнено й голосно. — В нашому селі ви маєте вже готовий загін в триста чоловіка. Під час бою нас виступило лише сорок, бо такий був наказ, але зараз нас є вже всіх триста й ми готові. Йдемо битися за землю, яку Центральна Рада нам дала й яка нашою мусить бути. Тільки на землі й зі землею селянин може бути щасливим. Так само триста чоловіка є на поготові в селі Плоскім, і лише чекають наказу.

Подоляк міцно стиснув селянинові руку й стиха до нього промовив:

— На Плоске ми підемо сьогодні-ж, бо там стоїть большевицька гарматна бригада, яку нам треба обов'язково захопити. Прощайте люде добрі! — вигукнув він вже голосно. — Надвечір ми вирушимо на дальшу боротьбу, а ви лишайтеся здорові, прощайте й живіть спокійно.

— Прощайте рідні!

— Щасти вам Боже!

— Нехай вас бороне Пречиста Матір!

— Прощайте! Прощайте! — чулися вигуки зо всіх боків.

VIII.

За далеким степовим берегом тяглися блискучі червоні смуги; сонце вже заховалося й тільки промінням своїм ще освічувало обрій. Над селом повзли хмари; темні й ростріпані вони насувалися одна на одну, накопичувалися, збільшувалися й поволі закривали небосхил. Холодний вітер піднявся зі степу, пронісся межи облуплених хат. і не встиг ще ущухнути, як вже нові подуви ще гостріші, ще холодніші летіли на вздогін. Все заволікалося темною млою.

— Ну, панове, будемо рушати, — заговорив до старшини Подоляк.

Всі підвелися, вийшли на двір і почали лагодитись до походу. Наперед було вислано кінну розвідку. Лише виступили за село, почав накрапати дрібненький дощик. Козаки щибніше позагорталися в шинелі й йшли мовчки поринувши в думках.

Пізня осінь не обдаровувала веселощами. Козаки були перетомлені йшли мовчки й похнюпившись... Коли враз із першої сотні залунало кілька молодих гарних голосів; почали пісню яка вродилася серед українських степів і лісів під час організації українського національного війська:

За рідний край, за нарід свій,

Вчулися перші ажитаційні слова пісні, й наче електрична іскра пройшла межи козаків. Всі наче ожили, підняли голови й енергійно, жваво почали ступати крок у крок. Всі, що знали цю пісню, підхопили:

За волю України!

І слово: „України“ пролунало над головами козаків як гордий клич. Вітер підхопив його й широкою луною поніс серед херсонські степи.

Ми йдемо в бій, ми йдемо в бій
Крізь згарища руїни,
Ми йдемо в бій, земля дуднить
Радіють гори, степи...

І здавалося козакам, що дійсно степ радіє, що прокинувся він і згадує давнє минуле: коли по цих степах проходили прадіди великі — запоріжські козаки, щоб боронити волю України від турків і татарів, а тепер ідуть правнуки боронити від москалів.

Бо нас у бій благословить
Могутній дух Мазепи!

І може не один з козаків, що знав свою історію, згадував, що сто й двадцять років тому, може як урад цім саме полем відступав на Бендери від московського війська сам славетній гетьман Мазепа.

Подоляк слухав пісню і згадував, що недавно в одному збірникові читав: „Оду до пісні“. Він її не знає всю, але окремі місця памятає добре, й наче зараз хтось промовляє до нього ці слова:

Пісня величня, рідна пісне
В тобі є все: і давня наша слава,
Й Володимира хист, і мудрість Ярослава,
Й Богданова розвага, й Богуна відвага,
І Дорошенка ум і хитрощі Мазепи
І голос гір, і блиски зір,
І шум лісів, і розговори степу.
І матірня любов, і чар палкий кохання,
Жаль за минулим і мрії золоті про волю,
І весь наш біль, всі наші сподівання.

...
Ти зеркало душі країни та народу.
В турецьких льохах, у зимному Сибірі,

Потіхою була невольникам страждаючим
Облегчувала жаль, піддержувала в вірі,
І муки їх за край нащадкам грядущим
Передала, щоб ті училися на прикладах,
Як рідний край, і як народ кохати,
Як за для них жити й умирати.

І відчув Подоляк, що дійсно, ті пісні, що їх
співали над колискою дітей українські матері, не
гинули марно. Вони западали в діточі безгрішні
душі й там зароджували любов до всього рідного.
І може завдяки цим пісням славетнім не завмерла
сила українського народу й довела до цих нових
величніх часів.

Він повернувся до козаків і голосно вигукнув :
— Ще якоїсь ! Тільки такої щоб знали всі
й селяне. Якоїсь давньої.

І голос високий мелодійний десь із гурту за-
чав пісню таку знайому й таку улюблену на
українській землі :

Ой на горі та женці жнуть,
Ой на горі та женці жнуть.

І враз зі сотень грудей вирвалося продовження :

А попід горою попід зеленою козаки йдуть !

Гей ! Долиною гей !

Широкою козаки йдуть.

По переду Дорошенко,

По переду Дорошенко

Веде своє військо, славне запорізьке хорошенко

Гей ! Долиною гей !

Широкою хорошенко.

Радісний і бадьорий настрій опанував козаків
і селян-повстанців. Кожний відчував, що він є гідний
своїх великих прадідів, і, що зараз іде продовжу-

вати їхнє велике діло, їхню боротьбу для добра країни й рідного народу.

Пісню за піснею співали повстанці й не помітили як пройшли багацько верств.

З даля вимальовувались вже дерева села. Козаки припинили спів і враз вчули далеке неясне гуркотіння.

Подоляк дав наказ зупинитися.

З того боку де було село, доносилися тарахкотіння скорострілів. Старшини зібралися навколо полковника й радились про причини стрілів.

З боку Паланки гнала у чвал українська розвідка. Минуло кілька хвилин і вона була вже перед Подоляком.

— Пане полковнику! Москалів про наш наступ попереджено. Гарматний дівізіон ще в обід одійшов на Тирашпіль, сотня піхоти ще залишилася щоб прикривати обоз, який мав відійти туди-ж. Плосковці довідавшись від наших звязкових, що ми маємо у вечері бути, вирішили багатого обозу зі своїх рук не випускати й розпочали з москалями боротьбу. Бій тягнеться вже більш години; в боротьбу вступили всі при сотні селян, але позаяк повстанці не мають кулеметів, то большевики тиснуть їх на обидва боки, й як ми не дамо допомоги селянам зараз-же, то за яких пів години — годину большевики прорвуться.

— Не прорвуться, — спокійно промовив Подоляк і віддав наказ: — кінноті розділитися на дві півсотні, одна зо мною віде до села з цього боку, друга — під команду Небогатого з протилежного. Півсотня Небогатого рушайте!

З місця у клус понеслася друга півсотня, кілька хвилин — і козаки щезли з очей.

— Пане сотнику Хоружняк! Навантаж кулемети на кілька возів і повною ходою жени до села; з відповідним числом козаків росташуйся по всіх улицах і так посувайся до осередку; піхоті йти як найхутчій і ставати до бою; селянам-повстанцям оточити село й не випустити з відти жадної людини. Півсотня за мною.

IX.

Вихор свистів у вухах кіннотчиків, градом розліталися з під копит коней мокрі грудки, тяжко дихали коні, хрипіли, сопли, але все більше та більше надавали ходу.

За кілька-десять хвилин козаки вже на околиці... Вскакують у вулицю й бачуть як зі середини села простує на них обоз; за обозом десь із далеку чути тарахкотіння кулемету й багнетні стріли.

— Оточити обоз і не випустити жадного москаля! — вигукнув Подоляк, і з вигуком: слава кинувся на зустріч обозу.

— Слава! Слава! — підняли всі кіннотчики й як один погнали услід за полковником.

Червоноармейці зрозуміли, що мають перед собою українців. Зі страху де-які позіскакували з возів, покидали на землю рушниці й кинулися в ристіч, але відчувши стріли, де-які з них повертали знову до фір, і чипляючись за коней намагалися повернути вози назад; де-які, загубивши з переляку розум, зо всієї сили поганяли коней просто на козаків; обличчя їхні перекошилися, рухи були якісь непевні й помітно було, що вони зовсім не розуміли, що діють. За короткий час кілька большевиків було забито — решта попала до рук козаків живими.

— Зв'язати! — наказав Подоляк.

Козаки кинулися до фір, поздирали звідти мотузи й перевязали всіх москалів до купи.

З протилежного боку села донеслися вигуки: слава, але зараз-же й затихли, замість них звідти вчулося шалене, безпереривне тарахкотіння кулеметів.

Подоляк послав кілька вершників на розвідку, а сам почав обдивляти обоз. Обоз був великий, багатий. між иншим було багацько гарматних набоїв і це свідчило про те, що в Тирашполі гарматний дівізіон без запасів.

В недовгому часі розвідка повернулася й доклала, що півсотня Небогатого вдерлася до села гаразд, з криками: слава наскочили на москалів, щоб збити їх несподіваним наскоком, але большевики зустріли їх таким страшним кулеметним вогнем, що скосили всю передню лаву. Небогатий мусів відступити, але разом зі селянами все-таки ворога потрохи стримує й чекає дальших наказів.

— Зараз-же вертайте й дайте наказ затримувати ворога, поки не надійдуть наші кулемети, тоді наступати. Кілька старшин нехай візьмуть на себе керування селянськими групами. Ми тут зробимо те саме.

Розвідчики погнали.

Москалі не знаючи, що з південного боку стоїть півсотня Подоляка, відбивши селян і кінноту Небогатого почали відступати на південь. Козаки з поза хат, з поса дерев і рівчаків, зустріли їх вогнем з рушниць. Москалі враз зупинилися, поставили кулемети, відкрили вогонь і коли очистили шлях, знову почали посуватися наперед.

В цей час на околиці загуркотіли вози — прибули козацькі кулемети.

Подоляк наказав поставити по одному з обох кінців села, два залишиги біля себе, а два боковими вулицями притягти до осередку й зайти большевицькій групі в запілля.

За пів години москалі були оточені. Й, як градом засипані кулями.

Тяжкі стогини, дикі зойки, сполучилися зі свистами і верещанням куль, дратували нерви, й запалювали ще більшу лють.

В скорому часі кулемет ворога був підбитий і замовк.

— Припинити стрілянину, — віддав наказа Подоляк, затим підійшов огородами ближче до москалів, став за хатою, й, приклавши до рота долоні, вигукнув:

— Годі крові! Не стріляйте! Не стріляйте!

Москалі затихли.

— Здавайтесь! — знову вигукнув Подоляк. — Ми не розстрілюємо. Видайте тільки ваших політруків і командирів; салдатам даруємо життя й відпускаємо до дому.

З боку большевиків почулася соромицька московська лайка, й хтось стрілив у Подоляка; над його головою посипалася відбита з хати глина, пролунав ще один стріл і за тим все затіхло...

Серед москалів почувся гомін і за хвилину залунали голоси: „здаймося! здаймося!“

Валка большевиків покидавши рушниці, наближалася до Подоляка й тягла за собою чотирьох людей. Коли підійшли зовсім близько, один з москалів звернувся до Подоляка:

— Вот тебе політрук і три ахвіцера, а с нас радімай ня взищі.

В цей час наблизилася козацька піхота. На другому кінці села боротьба ще точилася, стріли

лунали без перерви. Подоляк дав наказ половині козаків іти туди, а другим розброївши большевиків зібратися з ними біля волосної управи. Сам скочив на коня й зі своєю півсотнею поїхав у чвал туди де точився бій.

Не встигли ще козаки дійти з полоненими до волости, як над селом прокотилася з краю в край могутнє: слава! За кілька-десять хвилин все затихло: й скрики й стрілянина, й тільки якийсь неясний гомін докочувався звідти де був бій.

За годину до волості прибув і Подоляк з другою валкою полонених.

Була вже ніч.

На дворі розпогодилось, потеплішало; вершечки тополів, що росли на майдані, вимальовувалися у місячному сяйві й падали на землю довгими темними тінями; в прозорім повітрі на схилі темнів парк з дідиної садибою, навкруги нього, огорнений срібними сутінками лежав розлогий степ, а далі ледве видно, відблискував срібний Дністро.

„Чудово там тепер“ — подумав Подоляк.

І відчував, що смертельно втомився, що тремтять усі нерви.

Місяць заховався за хмари, стало темніше; у парку покинутої напівзруйнованої садиби кричав пугач — кричав сумно й глухо наче його хто душив.

Подоляк стріпнув головою й підвівся.

„Жадна визвольна боротьба не обходиться без жертв“, — промайнуло в його голові, — наша-ж боротьба священна, бо не утискувати когось ми йдемо, а себе визволяти. Потрібні жертви — нехай будуть жертви.

Він напружив волю, стиснув зуби й голосно вигукнув:

— Привести всіх полонених, і сьогоднішніх, і тих, що привели з Паркан та Красногірки.

За короткий час полонені стояли перед ним.

— Є серед вас свідомі активні комуністи з комсомольців, зі школи червоних командирів, або з партії? — запитав він.

— Єсть! Єсть!

— Нехай вийдуть усі наперед.

Полонені захвилювалися, але не вийшов ніхто.

— Салдати! — вигукнув Подоляк роздратовано.

— Наказую вам зараз-же вивести їх на перед, інакше вишикую всіх у лави й розстріляю кожного десятого.

Серед москалів зчинився галас, почалося заворушення й за кілька хвилин чоловіка зі сорок партійних большевиків стояло перед Подоляком.

— Ті, — невинні, — промовив він показуючи на задніх, — вони прийшли на Україну не з власної волі, часто-густо їх одривали від родин від господарств під загрозою багнетів. Чекисти та гнускі найомники лотиші й китайці гнали силоміць ці темні маси сюди, й їхня вина полягає хіба в тому, що вони безвольні й полохливі, що коряться оттім злочинцям і покірливо, як вівці дурні, йдуть на чужу землю, щоб неволити чужий нарід і грабувати чуже добро... Винні не вони, а ви! — роздратовано вигукнув Подоляк, показуючи на партійців, — і тому будете всі розстріляні. Вас-же — звернувся він до задніх, — я звільняю. Тікайте до дому, йдіть на свої села й розповідайте всім, що бачили, що чули, що пережили. Розкажуйте всім, що українці нікого не хотять гнітити, що українці ніколи не підуть на чужі землі щоб підбивати під себе інші народи, але тако-ж не дозволять комусь иншому наступати й собі на горло. Вільні з діда-прадіда хочемо та-

кими залишитися на віки-вічні! Не складемо зброї доти, доки не звільнимо рідної землі... Ідіть і пам'ятайте це.

Затим повернувся й хтів іти, коли з натовпу москалів виступила молода людина, з гарним голеним обличчям і звернулася до Подоляка:

— Пане полковнику! Я вже давно думаю над тою неправдою, що чиниться нами-росіянами вашому народові. Я — росіянин, морець балтійського флоту, мое прізвище Дунаєв. До большевицького війська я був забраний силою, й ніхто з них не знав, що я морець. Ви боретесь за правду, за визволення й я з вами, бо розумію, що так само як хочу бути вільним я, хоче й инший. Це святе право кожної нації. Прошу вас, прийміть мене до свого війська й дозвольте боротися поруч з вашими козаками проти ворогів вашої світлої ідеї.

Подоляк пильно вдивився в очі промовця, кілька мить роздумував, затим тихо промовив:

— Добре, лишайтесь.

За Дунаєвим зголосилося ще кілька чоловіка.

— Ні, панове! Вас я не прийму. Ми не хочемо звільняти рідної землі чужими руками, не хочемо уподоблюватись росіянам, які наняли латишів, китаїців, башкирів і цих наймитів женуть руйнувати чужі землі. Наша справа чиста й будемо її робити своїми чистими руками. Йдіть до дому й більше на Україну не приходьте. Сотнику Хоружняк! Тобі доручаю виконати присуд над злочинцями. Всіх вільних старшин прошу зо мною.

Х.

Місяць зайшов і тяжкі нічні сутінки лежали над зруйнованим селом. Багацько хат було пошкоджено гарматними стрільнями попередньої боротьби,

де-які стояли спалені з обгорілими чорними стінами й за рік ще не були відбудовані, зруйновані господарства стояли як суворі свідки того злочинства, яке чинилося українському народові на його власній землі.

З болем у душі простували старшини між цих зруйнованих дворів до діничної оселі.

Ось і вона. Теж зруйнована, теж розграбована, з вишкіреними вікнами зі забитими дверима. И тільки ганок та перші дві кімнати якимсь чудом уціліли.

Втомлені довгим переходом, боем і переживаннями, старшини з почуттям облегчення перейшли через ганок і зі задоволенням опустилися біля столу, за яким їм було приготовано бідну вечеру. На столі поставили пару пляшок зі встромленими в них свічками й чайник з окропом.

Крізь відчинені двері влетів до кімнати вітрець; ніжно заворушив волосся на головах, поколивав полум'я свічок, і, торкнувшись стін, відлетів назад — на село, до мовчазних хат і обгорілих осель. Час од часу чулися гострі пахощі перетлілого листя, зігнилих трав і нагадувало, що на дворі осінь і близько зима, яку буде так тяжко пережити змученим зголоднілим людям.

За вечерею провадилася й нарада.

Позаяк большевики в Тирашполі вже знали про наступ українців, і мабуть добре закріпилися, то йти на них тими силами, що були в розпорядженню повстанців було небезпечно. Вирішено аби цієї-ж ночі послати звязки до тих сел, де вже були з'організовані селянські повстанчі відділи, з наказом: негайно простувати до Плоского. Своїх кількох козаків було вирішено передягти в селянський одяг, і послати цієї-ж ночі до залізниці, аби попсувати

колію; день спочивати й готуватися, а пізнім вечером виступити, щоб ударити на Тирашпіль у ночі. По взяттю Тирашполя зараз-же підняти весь повіт і частини сумежних і простувати на Роздільну, Бірзулу й Одесу. На тім нарада скінчилася.

Старшини почали розходитись до своїх частин, а ті, що належали до штабу залишилися в будинку.

Подоляк вийшов на ганок і спустився до парку. Над ним нависла осіння ніч з її похмурим наче хворим небом; напів — оголені дерева, губили на землю своє останнє вбрання, листя падало з тихим шелестом, і наче скаржилося, що колись у цьому обійсті було життя, був рух, що колись цей будинок бачив кращі часи, а тепер стоїть зі забитими дверима, з вишкіреними вікнами й облупленими стінами. Колись у цьому будинку лунав людський гомін, чувся веселий сміх, горіли вогні, а тепер лише вітер скиглить, та ось сьогодні лунали голоси змучених, знервованих, покалічених українських старшин.

„На що була ця дика безглузда руїна? — думав Подоляк. — На що було оце непотрібне грабування, коли все це лишалося власністю селян? Тут можна було-б відкрити товариство Просвіта, школу, ощадно-позичкову касу, скористати цей великий будинок для загальної потреби, для загального добра, а так... Ох, який ще не стриманий, який неусвідомлений наш нарід“, — думав з боєм у душі Подоляк.

І ходив тихою ходою по широких алеях, межі високих дерев і шукав поради, шукав заспокоєння.

Несподівано серед нічної тиши, рідко й гучно пролунали два випалові стріли.

І Подоляк відчув як щось тоскно защеміло в грудях.

Ішов далі...

Натрапив на півзігнилу садову лавку та зупинився.

„Колись тут сиділи закохані, слухали співи пташинів, шепотіли слова кохання, голубились“...

І згадав своє кохання таке палке, таке безмежне... Згадав Одесу, її — Марусеньку... І знов як живі повстали перед ним її карі очі, трохи веселі, трохи глузливі... Чи відчуває вона, що він вже на українській землі? Чи відчуває, що в цей час думаю про ню?...“

І від згадки цієї почав хвилюватись, почав губити рівновагу... Нараз зупинився.

— Ах, що це я себе так розпускаю! — прошепотів тихо сам до себе. Невільно це мені зараз, невільно...

Все, що перейшло до нього з кровію від прадідів, нагадувало про нетлінну красу минулої історичної боротьби. Ї кликало до величних вчинків у сучасному; серце-ж нагадувало про жадобу свого особистого щастя, доводило, що він не сміє рахувати недоречним це своє щастя, що він є тако-ж людина й не може ігнорувати законів природи... І так наче дві людини змагалися в його душі.

„Чому це протиріччя? Чому цей розлад у душі моїй?“ — як блискавка шибнула думка, й до волі закусив уста. „Я не мушу мислити про це, не мушу! Треба жертвувати всім, треба бути лицарем, бо того вимагає вітчизна... Тернистим шляхом треба йти до визволення, багацько перепон на цьому шляху, яких не обминеш і не усунеш, які лише мусиш побідно перейти. І не час тепер думати про своє особисте щастя, не час...“

— Не треба зараз думати про це, не треба! — прошепотів рішучо.

На мить заплющив очі, стиснув міцно щелепи, й піднявши голову попростував широким кроком до будинку.

Мовчазний і нахмурий стояв цей великий будинок. Минули й не вернуться знову колишні часи... Багатьох з тих, що тут колись жили, вже немає, другі може поневіряються десь на вигнання, а деякі може промантачують свої останні маєтки по парижських кафешантанах у той час, як покинуті гнізда самотньо доживають свого віка.

Подоляк увійшов до середини й спустився на жорстоке походне ліжко. Заклавши руки під голову, він дивився крізь вікно на тмне небо й ту темну далечінь, що була навкруги.

І знову думки зароїлися в голові...

„Що жене мене в цю темну далечінь, де самотня ніч, безкраї степи, й невідома непевна доля?... Чому й за що я віддаю себе в жертву, й веду за собою у небезпеку сотні й тисячі людей?... За Україну? За рідний нарід?... Як-би-ж цей нарід хоч тепер став вартий тих жертв, що приносять за нього свідомі й вірні сини України. Як-би-ж хоч тепер прозріли незрячі, просвітилися нерозумні... Коли вони прозріють, коли пізнають самих себе, коли зрозуміють тих, що зараз кладуть за них свої голови, тоді не страшні будуть Україні ніякі вороги, й буде вона незалежною, вільною й могутньою... Як-би-ж це сталося, як-би-ж це хутчій сталося...“

Пропливли великі хмари, й над високими темними тополями засвітився зеленкувато-білий місяць. Спокій і тиша огортали будинок зо всіх боків, і не хтілося вірити, що десь є нещасні, покривджені, голодні.

„Як це все дивно, — думав він відчувати в своєму тілі цю тишу й спокій. — Недавно була

бійка, страждання, розстріли, завтра, можливо, буде ще гірше, а зараз так тихо, так мирно, наче нічого страшного й не трапилося, наче все якийсь далекий-далекий сон... Так. Все проходить, все минає... Мине й це лихоліття й все забудеться, й заживе рідний нарід життям новим — життям мирним, тихим та щасливим...

Благословенний і жаданий час! Прийди! Прийди!...

XI.

В північній ночі, залізничного насипу не було видно, але козаки знали де він мусить бути й ішли не зупиняючись. Спустилися у невеликий гай у балочці, там стало ще темніше, запахло мохом, перетлілим листям: звернули зі стежки й пішли на впростець. Щось зашаруділо в кущах, козаки схопили за самопали й зупинилися... Через дорогу перебіг заяць і знову все заспокоїлось.

Рушили далі.

Коли вийшли з гаю, стало світліше, місяця не було, але світло від зірок мерехтіло крізь пропливаючі хмарки й давало змогу бачити на віддалі кількадесяти кроків. Ішли обережно, роздивляючись на всі боки, й пошепки перекидалися окремими словами.

Якийсь птах пурхнув з під ніг, козаки від несподіванки здригнулися, й відчули як дуже напружилися нерви.

Ще якийсь час пройшли так, і крізь легенький туман побачили довгу темну смужку залізничного шляху. Праворуч біля нього тяглася невисока стіна молодяка.

— Цей лісок якурад нам і треба, — прошепотів Хома Лопатчук. — Аби добратися туди, а там кожний куш буде схованкою.

І чотири постаті, зігнулись, тихо, як тіні, попростували до лісу... Ідуть обережно, часто зупиняючись; пройдуть кроків тридцять-сорок і зупиняться... слухають... і знову рушають, і знову зупиняються.

Нарешті ліс.

Увійшли й на узлісі зупинилися. Пахонці яловця, моху й вогкості охопили їх зо всіх боків, відчули, що дуже втомлені, сіли на землю й вслухувалися. Було так темно, що за кілька кроків не побачити людини. За якусь хвилину очі призвичаїлися й стало видніше. Можна було йти далі.

Знову підвелися козаки, й знову йдуть обережно, тихо... Десь вітка зломиться, чи кущ зашарудить, козаки зупиняються, напружують зір, вдивляються в темряву, й, здається, чують як бється серце в грудях, як пульсує кров... Ось кінчається лісова дорога. Крізь оголені дерева видно насип, якийсь неясний шелест — мірний, рівний доноситься звідти.

Що це?... Від чого?... Як знати?...

— Лягай, хлопці, — прошепотів Лопатчук, — і простуймо до насипу рачки.

Вже яких три-чотири кроки відділювало їх од насипу, коли нараз вчулися чийсь розмірні, повільні кроки.

— Лягай! — прошепотів знову Хома.

За яких пару хвилин повз них пройшло два москалі зі залізничої охорони, було виразно чути їхню розмову й видно чихкання цигарок.

— Мусимо лежати тихо ще якийсь час аби вистежити як часто вони тут ходять, — прошепотів Лопатчук і подивився на годинника, що світився в п'ятні як літошні світички.

Так вони схвильовані, з напруженим зором і слухом, лежали десять, двадцять, тридцять хвилин — москалів не було. Часом їм здивалося, що вони чують чийсь кроки: то ліворуч, то праворуч, чи ззаду, вони хапали один одного за руки, затаювали віддих і сполохано вслухувалися.

— Наче хтось іде?

— Ніби щось зашаруділо?...

— Мабуть вітка хрупнула...

І знову тихо, й знову напружене чекання... Десь праворуч почувся неясний гомін, хтось тихо бубонів проміж себе відривчастими реченнями й поволі наближався до козаків... Ось вже ясно видно на залізничному насипу дві постаті... за пару хвилин пройшли.

Лопатчук подивився на годинника.

— Ну, хлопці, за годину тут нікого не буде.

Ще якийсь час зачекали.

Затим Лопатчук підвівся, став на вколюшки, й, повертаючи голову на всі боки, роздивлявся.

— Нема нікого. З Богом братове! Мусимо розшрубувати чотири рельси, а часу не багато.

І козаки припавши до темної землі, й наче зілявшись з нею, взялися до праці.

XII.

Небо блідло.

Гасли останні зорі, й ніч наближалася до кінця.

Подольак прокинувся, розплющив очі, й побачивши що темно, хтів заснути знов, але думки як зграя гайвороння накиннулися на його голову, торкнулися нервів, напружили тіло й сон відлетів. Згадав, що в ночі мали розібрати залізницю, що ще з вечора послано людей підняти сусідні села й вже не терпілося, хтів знати, що й як зроблено.

Підвівся, нестерпимо заболіла ранена голова й рамена, повз його волю вирвався з грудей стогін, але він зараз-же примусив себе замовкнути. Покликавши вартового старшину довідався, що залізницю розібрано, й, що вже година тому як надійшла сотня повстанців зі села Тернівки, інших поки що не було. Розмова точилася якої пів години, коли нараз з даля вчулися згуки поодиноких рушничних стрілів. Подоляк вийшов на ґанок. Хвилин з десять було тихо, затим знову вчулися стріли вже частіше й ближче; на вулиці вчувся тупіт кінських копит; за хвилину до ґанку підїхав вершник. Не зіскакуючи з коня він доклав:

— Пане полковнику! З боку Тирашпіля насуваються большевики. Чатові відступили до села й відкрили вогонь.

— Зараз-же ведіть наказ другій сотні й парканцям, аби виступили на зустріч ворогові.

За кілька хвилин Подоляк був вже на околиці сам.

Розвиднювалось.

Ранок наступав нахмурий і зимний: похмуре небо, похмура й непривітна далечінь; куди не подивишся — глибока осіння нудьга, й тільки на сході світилася хоробливим блиском довга синя смуга.

Тільки-тільки друга сотня з парканським курінем розсипалася в лаву й залягла, як зі садів показалася большевицька піхота з невеликим відділом кінноти. Хоч у плян Подоляка не входило провадити якусь акцію в цей день з рання, але цей бій він мусів був прийняти.

Українська лава зустріла москалів одностайним рушничним та кулеметним вогнем. Большевики зразу залягли, за кілька хвилин піднялися, але знову, ще дужчий вогонь відкрили козаки, знову

заягли москалі, частина їх не витримавши почала відступати, але на допомогу їм наспіла кіннота; вони справились і стали уперто насуватися наперед не дивлячись на те, що козаки просто засипали їх кулями. З обох боків заокотіли безпереривно кулемети; кулі свистіли біля вух, ляпали в дерева й з моторошним виттям пролітали над головою.

Подольак опустил від очей бінокля, хутко написав щось на клаптику паперу й віддавши папір до рук джури наказав однести до першої сотні.

Тільки джура підвівся, як зараз-же впав раненим і простягнувся біля полковника; одна рука його витягнулася по землі й конвульсійно мняла білий папірець, а друга притулилася до грудей намагаючись затулити рану. Кров тоненькою цівкою просочувалася крізь пальці й крапала на землю.

„Оттак з давна давен поливається нашою кровю рідна земля“, — подумав Подольак, підхопив одною рукою раненого під пахви, й поповз з ним в захисне місце: там піднявся на ноги, взяв раненого на руки і відніс до селянської хати, а сам пішов щоб розшукати якогось козака.

Бій точився.

Хмари поволі розвіювалися й крізь них, час од часу проглядало сонце; трохи морозило.

Большевики посувалися наперед. Подольак дав наказа пропустити їх на два квартали в село, а тим чином пославши у запілля кінноту кинув на них з правого й лівого боку свої резерви. Коли заторохтіли кулемети на флангах, серед большевиків почалося замішання: як джмелі гули навкруги них кулі, все ближче й ближче насувалися на них козацькі кулемети. Большевики помітили, що їх обходять і почали відступати. Козаки рішучо нестримно кинулися вперед. Московська кіннота, що кинулася

на козаків, була збита страшним кулеметним вогнем і розпорошилася.

Нараз зі запілля вдарила на москалів українська кіннота й пляновий відворот большевиків був порушений, все змішалось й в перестрахи кинулося в рістич. Тільки небагатьом недобиткам пощастило втікти назад до Тиращполя.

Подольак розумів, що тепер ночі чекати нема чого, що большевики як і не почнуть знову наступ, то принаймні до ночі встигнуть добре підготувитись, встигнуть одержати з Одеси гарматні набої, от-же мусів захопити й гармати щоб вирвати з рук большевиків ініціативу. Вирішив наступати на большевиків не обволікаючись і аби виробити плян наступу, наказав негайно зійтися до нього штабовим старшинам.

За яких чверть години старшини зійшлися й повідомили Подольака, що до їхніх рук попався ранений большевицький старшина, який розповів, що групі генерала Гулого пощастило взяти кілька сел, місто Ямпіль, але на станції Слобідна він був розбитий і відступив од залізниці в лісі; білоруси й кавказці до цього часу ще не виступили.

— Не може бути! — вигукнув Подольак. — Провокація!

— Ні, пане полковнику не провокація, — заговорив сотник Саченко, що допіру лише вступив до кімнати. — Зараз повернулися наші звязкові й підтверджують ці відомости.

— Кепсько, панове, кепсько... — промовив повагом, роздумуючись Подольак. Таким чином, по захопленню Роздільної, матимемо ворогів з двох боків залізниці, будемо межи двох вогнів, чи витримаємо? Хотів-би чути ваші погляди, панове.

Старшини замислились.

Першим забрав слово підполковник Небогагий :

— Панове ! — заговорив він тихо й поважно.
— Мені здається, що це нас не мусить зупиняти від дальших акцій, і то з двох причин : перша — можливо, що група генерала Гулого через те й не дійшла до Бірзули, що нами досі не взято Роздільної. й може в лісах він як раз на це чекає ; друга — головна група генерала Тютюника, як вже відомо, захопила досить значні простори, захопила Жмеринку й посувається на Козятин звідки до Києва лише сто сорок вісім верст, але на Київ він тільки тоді зможе піти, коли іншими групами також буде осягнуто реальних успіхів. Тому наше завдання мусимо виконати до кінця.

— Приєднуюся до думки пана підполковника, — промовив Саченко, бо коли нам пощастить захопити Роздільну й зеднатися з групою Гулого на Бірзулі, вся залізниця від Одеси й до Вінниці в наших руках, і тоді похід на Миколаїв—Херсон буде зовсім не страшний.

Він скінчив. Ніхто більше не забирав слова ; кілька хвилин тривала тиша. Мовчазний і задумливий сидів Подоляк... От підвів голову, обвів усіх очима й тихо, чуло заговорив :

— Ваше рішення — героїзм. Героїзм корисний і потрібний, бо виявляється в ім'я добра нашого народу, він величний і прекрасний, бо в ньому сила й величність духа. Ще перед тим як зібрати вас сюди, я в душі своїй вирішив наступати на Тираспіль негайно, аби вирвати ініціативу з рук ворога, але зібрав вас сюди, щоб не тільки виробити план наступу, але й почути щире слово...

— Пане полковнику ! вигукнув завзятий і без краю хоробрий сотник Хоружняк. — Невже ти думав, що можеш почути від нас щось інше?! Не-

вже ти думав, що почувши про неуспіх якоїсь одної з наших ґруп, ми упадемо на душі? Невже ми, майже з голими руками переходили на рідну землю для того, щоб покладатися на інших спільників? Раз ми вирішили йти на боротьбу, перейшли сюди, то будемо нести наш хрест до кінця! Веди нас, пане полковнику!

— Правду каже пан сотник! Веди! Веди! — вигукнули як один усі старшини.

І в цих вигуках відчувалося захоплююче поривання, була рішуча готовість жертвувати всім за святую ідею — визволення; то була не лише воля сміливих і чесних синів своєї вітчизни, а воля посвячених, жертвенність мучеників.

XIII.

Сонце — ясне, привітне й таке незвичайне в цю пізню осінь, кидало в просторінь своє проміння й підіймало все вище до середини неба; хмарки ніжні й прозорі, легенькі й довгі то пливли під сонцем обережно й поважно, наче боячись стрівити когось, то прибавляли руху, здоганяли одна одну й ніби обіймалися в ніжних братерських обіймах. І так зеднавшись на якийсь час завмерали, а за хвилину знову рушали й знову пливли усміхаючись привітною усмішкою до землі й ніби промовляли як люблять і жаліють її.

А земля огорнена тремтінням жаху перед руйнуючою силою анархії, була чорна, холодна й непривітна...

Небувале ще піднесення національного відродження, зіткнулося з безпримірною жорстокістю московського озлоблення; розвиток громадянського й морального сумління, зустрівся зі самими огидними вчинками підлоти. Серед усіх щарів грома-

дянства була скорбота й жах од невідомого майбутнього; спокійно продуктивна праця була порушена, свідомо індивідуальна творчість неможлива, всі моральні засади знищені; страхіття життя вбивали віру в можливість ліпшої будуччини. Було зруйновано все й натомість не утворено нічого. Все, що було цінного було розволочено й розграбовано. Людскість зневірилася, очманіла від що-денних загроз голоду й божеволіла від нечуваних інквізіцій „чеки“. Світле радісне й бажане оновлення краю, яке почалося за часів Центральної Ради було зруйновано брудними руками чужинців, і довго ждана воля була задавлена самим диким насильством. І здавалося нещасним людям, що нема ні дня, ні ночі, ні землі, ні неба, ні добра, ні зла, а лише якесь божевільне царство анархії, голоду, хаоса й руїни.

Так жили й відчували по всій Україні, так відчували і в Тирашполі. Вже два тижні, як кружили там різні неясні чутки про наступ українців на Поділля, Волинь і Київщину, а ото днів! зо три як почали говорити й про Херсонщину. Люде бачили тих недобитків, що повернулися з Плоского й вже сумніву про дійсні події не було ні в кого. Нервове напруження охопило мешканців міста, люде нишком зі страхом переказували один одному, що зі шаленою силою почала лютувати „чека“, що большевицька залога в Тирашполі лише тисяча чоловік, і що вони вимагають допомоги від Одеси, але Одеса й сама готується до евакуації й таке інше.

І в серцях людей зароджувалася надія на звільнення, ширилася віра в перемогу правди, снувалися мрії про спокійну кращу будуччину. Місто затаїлося, люде припинили й чекали...

І коли ранком над містом пролунали перщі

стріли, нікого це не здивувало, ні для кого це не було несподіванкою.

Враз спорожніли вулиці, припинився рух і тільки поодинокі постаті тулялись попід стінами будинків, квапилися до своїх осель...

З трох боків міста розпочався наступ українців. Головною вулицею за піхотою посувалася кіннота на чолі якої був Подоляк. Мокре кантоване каміння на бруках і тротуарах, від ледве чутного морозу, покритися тоненькою плівкою й виблискувало на сонці наче риба лускою. Бадьоро відбивалися кроки козаків, і весело тріскотіли під копитами коней тоненькі плівки льоду.

Перші два квартали йшли спокійно, але на третьому вже заляскотіли ворожі кулемети й рушніці. Козаки розсипалися в лаву, залягли, де-які заховалися за дерева, телеграфічні стовбури й бій завязався. За кілька хвилин донеслися стріли з боків — це встряли у бій друга й третя українські групи. Кіннота розсипалася в бокові вулиці й провулки...

В осередку перемога вже схилялася на бік українців. Перебігаючи від дерева до дерева, від стовбура до стовбура, плазуючи на животах по бруках і край тротуарів, козаки крок за кроком посувалися на перед. Большевики кидали свої захоронки й тікали за окопи, що були вириті посеред вулиці.

Прикриваючись возами, Хоружняк підкочував обидва кулемети до большевиків все ближче та ближче й здавалося от-от вибе ворога з окопів, коли нараз один з кулеметів попсувався.

— А, бий тебе сила Божа! — вилаявся Хоружняк, і почав хутко направляти.

Москалі це помітили й збільшили свій вогонь,

Кулі пролітали над головами козаків цілими хмарами й вже було кілька ранених. Хоружняк був змушений відступити. Москалі посмілишали, вийшли з окопів і почали тиснути на козаків. Кулі літали зо всіх боків: дзвеніли по залізних дахах, цокали в мури, ляпали в дерева, скреготіли по каміннях, але один український кулемет у цій групі ще працював і наступ большевицький потрохи стримувався. Коли враз кулеметчик зойкнув, схилився на бік, і кулемет замовк. Захвилювалися козаки й почали відступати. До кулемету підскаочив сотник Ногицький, відсунув раненого й відкривши знову огонь почав закликати козаків гуртуватися біля нього. Козаки подалися знову наперед, але повстанці-селяне не витримували й поволі відходили. В цей мент з'явився серед них Подоляк.

— Вперед! Вперед! — вигукнув він. — Зараз їм у запілля вдаре наша кіннота й перемога буде за нами! Вперед брати!

Повстанці затрималися, знову залягли, й не вважаючи на страшний вогонь вже не відходили. Це дало змогу Хоружнякові полагодити свого кулемета й знову направити на ворога; за кілька хвилин большевикам у запілля вдарила українська кіннота.

Враз наче шал який охопив козаків і селян-повстанців; ніби бажаючи відплатити за хвильовий відворот, вони кинулися на москалів з багнетами. Кілька чоловік дорогою впало від ворожих куль, але ті, що підбігли, з таксю силою кинулись на ворогів, що большевики, як сполохані вівці, кидали зброю й бігли навманя хто куди міг. Кілька кварталів гнали козаки москалів і не багатьом з них пощастило втікти.

Подоляк дав наказ зупинитися. Його група

була вже недалеко від осередку, в той час, як на фланках боротьба точилася ще на старих позиціях. Треба було вирівняти праве й ліве крило.

Залишивши один скоростріл з трьома десятками козаків і кількома кіннотчиками він решту кинув на допомогу правому та лівому флангам.

З годину там ще тяглася боротьба. Коли враз з правого флангу почулися вигуки: слава; стріли зменшилися й відчувалися все ближче й ближче до осередку. Хоружняк розумів що большевики відступали; йому не терпілося, й коли відчув вигуки: слава й на лівому фланзі вже не міг всидіти на місці й дав наказ рушати. В цей час підїхав до нього кіннотчик і сповістив, що ворог збитий на всіх позиціях і відступає до двірця в районі якого й концентрує свої сили, щоб провести плянову евакуацію на Одесу.

Хоружняк подивився на годинника — було одинадцять ранку. В руках українців були вже цитадель, „чека“ й всі околиці. Козацькі лави стояли вже на покровській вулиці.

До групи Хоружняка знову підїйшла перша сотня козаків, повстанська сотня парканців і кінна півсотня.

— Мусимо продовжувати наш наступ негайно, — звернувся до Хоружняка й до інших старшин Подоляк. — Мусимо захопити гармати й не дати большевикам опам'ятатися й налагодити оборону. Сотнику Саченко! Негайно віддайте мого наказу по групах: на лівому фланзі — йдуть повстанці тернівчане на чолі з підполковником Тукловим; межи ними й нами півсотня козаків, двадцяттеро кіннотчиків і повстанський відділ плосканців на чолі з підполковником Дідучаком; на правому фланзі — повстанці парканці під командою сотника Ногиць-

кого; меж ними й нами півсотня козаків, друга сотня плосковців і двадцяттеро кіннотчиків під командою підполковника Небогатого. О годині першій розпочати наступ.

Саченко й кілька кіннотчиків зараз-же відіхали.

Мешканці поховалися, на вулиці — жадної людини, жадного духа, лише вітер осінній скиглив проносячись крізь провулки й час од часу чулися поодинокі стріли в районі двірця.

Кіннотчики спішилися, козаки й повстанці посідали на тротуарах, ганках, сходах; де-хто виняв страву й живився, де-які полягали й спочивали, де-які палили цигарки й з піднесеним настроєм розмовляли про події.

Санітари перевязували ранених.

День був похмурий, непривітний і зимний. Козаки й повстанці нетерпляче чекали на полудень, щоб зрушити з місця й не мерзнути на холодних камінях.

Вчулася команда.

Всі схопилися на ноги, поправили своє приладдя, зброю й рушили вперед.

За кількадесять хвилин на флангах відчулася стрілянина.

Група Подоляка ще якийсь час ішла спокійно, але тільки наблизилася до майдану, як була зустрінута страшним вогнем. Через увесь майдан з краю в край тяглися большевицькі окопи. З окопів і з дахів, з-за рогів провулків і будинків сипалися кулі на голови українців. Вчулися зойки ранених. Скрики болю й стрілів змішалися до купи, дратували нерви й будили лютість.

Кілька разів кидалися в наступ козаки й кілька разів мусіли були відступати. Тут було скупчено найбільші большевицькі сили, з'організовано най-

кращу оборону; бокові групи теж було відбито й в запілля зайти не вдалося. Довгий час большевицькі лави не відступали ні на крок. Але ось з правого флангу пролунало радісне й могутнє слава... Очевидячки там українці перемогали, але не дивлячись на те в осередку большевики трималися уперто.

Подоляк дав наказ наступати знов. За кілька хвилин все навкруги загуділо, затріщало, вкрилося димом і скриками. Подоляк пішов у наступ на чолі. Біля нього одного козака влучило в скроню; він упав як підкошений і простягнувся на весь зріст, другий підвівся, щоб перескочити через труп і зараз-же впав ранений поруч забитого. Подоляк ліг за тілами забитих і без упину посилав у бік ворогів смертоносні кулі. Ворог не здавався й мов дощем, обдавав з кулеметів. Навкало Подоляка стогнали й билися в корчах тяжко ранені. З десятиро козаків вже лежало нерухомо.

„Чи не відійти з цього проклятого місця? — думав Подоляк. — Чи не піти іншими шляхами? ...“

Але в цей час з правого флангу знову донеслися вигуки українців, ще голосніші, ще бадьоріші ніж по-переду й в мить вагання Подоляка зникло. Якась люта рішучість опанувала його й він подумав:

„Ні кроку назад! Мушу взяти окопи, щоб там не було!“

Він відповз трохи назад, дав наказ збільшити кулеметний вогонь до крайньої точки, а за тим з двох бокових вулиць кинув на окопи кінноту. Це був добожевілля сміливий крок. Майже половина кіннотчиків упало в переході, але останні вскочили в окопи. Ворожі кулемети замовкли. Подоляк кинув

на окопи всі свої сили, біг по-переді козаків і в запалі, не памятаючи сам себе кричав:

— Вперед! Вперед хлопці! За проляту братню кров! Вперед! Не милуйте нікого!

Козаки й повстанці, захоплені його піднесенням, не відставали. За яких десять-п'ятнадцять хвилин майдан був укритий сотнями ворожих трупів. З криками: слава, козаки йшли вперед без упину.

Збиті на правому флангі й в осередку, большевики були змушені відступити й на лівому. їх тиснули на всіх позиціях.

XV.

Група сотника Ємельчука після героїчно відданої боротьби переходила на нове місце. Сотник сам був родом з Тирашполя, знав там всі ходи й виходи й зараз вже наближався до свого будинку. Ще кілька десятків кроків і він у рідній оселі.

„Що то там поробляє батько? що діє дружина?... Хоч-би вже хутчій вступити до рідної хати, обняти, приголубити їх...“

Ось... Ось двір у якому пройшло так багатько років життя... ось брама... фіртка... Чув як розхвильовано радісно билось серце, й розумів, що минути рідної хати не зможе...

— Зупиніться, хлопці! Відпочиньте! — звернувся він до повстанців. — Я на хвилину заскочу сюди — де моя рідна хата, тут мої кривні.

За тим прожогом кинувся до фіртки, побіг до дверей і, не памятаючи себе відкрив їх настіж. На порозі стояла дружина... Від несподіванки вона на кілька мить наче задубіла — стояла мовчазна, нерухома, з широко відкритими очима.

— Федоре! Живий! Живий! — нарешті вигукнула й кинулася до нього.

— Рідна! Рідна! моя! — тільки й міг промовити Ємельчук; схопив її в свої обійми й так вони стояли кілька мить без усяких рухів; наче зазмерли від несподіваної радості. За тим перейшли до вітальні. Там все було як і раніше: та-ж мебіль, ті-ж картини й квіти, ті-ж подушки на канапці й фотелях. І таким миром, таким затишком віяло від усіх цих річей.

Вони опустилися на канапу й радісні, щасливі не зводили одне з одного очей.

Десь близько, майже біля самого вікна тріснув сухий короткий стріл.

Вона нервово здригнула, ще щільніше заховала свою голову на його грудях, й ніби відповідаючи на свої болючі думки тихо прошепотіла: „на що це все? для чого?“.

Він нічого не відповів. Не міг налюбуватися нею, не міг відвести своїх очей; все дивився на ню, пестив, голубив й відчував таку велику радість.

Коли нараз до їхніх вух донісся ясно й виразно гарматний вибух, ... другий прокотився широкою луною через усе місто... третій... Він відхилився від неї й прислухався.

— Що це? — запитався він сам себе здивовано. — Невже наші захопили вже большевицькі гармати? Це чудово! чудово! — вигукнув радісно до дружини. Тепер буде з чим наступати й на Роздільну й на Одесу.

Минув ще якийсь час гарматні вибухи не затихали. Він вже почав прощатися, коли враз недалеко вчулася рушнична стрілянина й до будинку вбіг засапаний повстанець.

— Пане сотнику! Треба тікати! Сюди насувається велика ворожа лава! Душ із двіста!

— Не може бути!

— Присягаюся !

Ємельчук прожогом кинувся на ганок.

З провулка насувалася значна кількість москалів.

Він кинувся до своєї групи, але там залишилося всього десятка два колишніх кадрових козаків, решта — селяне почали втікати.

— Стій ! — вигукнув він несамовито. — Стій бо забю кожного хто не зупиниться.

Де-які, зачувши голос сотника, повернулися.

Ємельчукові пощастило обєднати біля себе чоловік із тридцять.

Ворожа лава залягла й стала стріляти в повстанців з кулемету. Ємельчук зрозумів, що не зможе втриматися й аби не губити марно людей вирішив відійти до більшої своєї групи.

Почався відворот...

Поволі й спокійно відходили повстанці, але коли большевики піднялися й кинулися на них всією масою, селяне переполошилися й кинулися в розстіч ; біля Ємельчука залишилися самі козаки.

Большевики побачивши замішання, збільшили вогонь і кинулися цілою групою вперед

Ємельчук з козаками тако-ж відповіли дружним вогнем.

Большевиків це на якийсь час затримало. Ємельчук зорієнтувався й подумав :

„Треба рятуватися й зараз-же прилучитися до групи полковника“.

Віддав наказа аби козаки по-одинці простували через його двір та город до другої вулиці. І коли біля нього зосталося лише кілька чоловіка вигукнув :

— За мною !

Підвівся й чим дужче кинувся до свого двору.

Від божевільного бігу засапалися й вже ледве переводили дух; повернули праворуч... зараз город, сад і спасіння... Коли враз Ємельчук відчув, як щось боляче впалося йому в стегно. В очах потемніло, він застогнав од нестерпного болю й впав на землю.

До нього в мент підскочив здоровий міцний козак, підвів його, перекинув собі на плечі й побіг у сад; за ним слідом бігла сотникова дружина. Вона бачила крізь вікно як упав її чоловік і вибігла йому на допомогу.

Кілька куль просвистіло над їхніми головами, затим відчувалися якісь невиразні дикі скрики й враз усе затихло, й тільки вже десь з даля, з вулиці чулися настирливі рушничні стріли.

XIV.

Бій розгортався зі страшною силою. Москалям пощастило справити залізничу колію й підвезти під охороною бронь-потяга гарматні набої й новий полк піхоти.

Гарматні вибухи греміли без перерви, від нестримного гуку дзвеніло у вухах, шуміло в голові.

Бронь-потяг поволі ходив по колії й не вгаваючи кидав гарматні стріли на лівий фланг. Гуркіт кулеметів і рушниць доповняли картину бою й своїм моторошним тарахкотінням, наче гострими пазурами, роздирали нерви.

Козаки знемагалися. Було втягнуто у бій усі сили, але збити большевиків не вдалося. Фугасними стрільними вони запалили вже кілька будинків; вогнені язики зловіщо підіймалися до неба й сірим задушливим димом обгортали околиці.

Щоб не дати змоги надійти новим большевицьким силам і мати в своїх руках гармати, Подоляк

вирішив захопити бронь-потяг. Кількох козаків у робітничих одягах, послав зірвати ручними гранатами колію по переду й по заді бронь-потяга. Гарматчикам було наказано щоб після захоплення потягу гармати зараз-же було направлено на двіречь. Большевиків було вдвічі більше, але Подоляк був певний, що коли пощастить захопити бронь-потяг, перемога буде на боці українців. Він стояв серед козаків і дивлячись у бінокля на залізницю й фланги, навіть не помічав^а що біля нього зо всіх боків свистіли й вили кулі. Нараз помітив на лівому флангі замішання. Там були майже самі селяне й це його стурбувало.

Большевикам вдалося намацати найслабше українське місце, й на нього вони кинули великі сили. Повстанці почали відступати.

„Це неповинно статися, не повинно, — подумав він. — Це буде катастрофа“.

— Дмитре! — гукнув він на Хоружняка. — Бери на тачанку кулемет, кінну півсотню й у чвал жени до лівого флангу. Передай Туклову мій рішучий наказ за всяку ціну втриматися на своїх позиціях, поки ми не захопимо бронь-потягу. Нехай-би мали загинути, але мусять встояти, інакше перемоги не буде. Залиш йому кіннотчиків і кулемет, сам повертай знову сюди.

Як вихор полетів, до групи Туклова, Хоружняк. Вітер гудів у вухах, зривалися кашкети з голов, спотикалися потомлені коні й приставали, але свист нагаїв розрізав повітря, й знову гналися вихором у цьому шаленому перегоні... Ще кілька хвилин і перед кіннотчиками відкрилася картина бою: большевики сунули цілими компактними лавами, повстанці в безладдю відступали. Кіннота шаленим наскоком кинулася на ворога, затримала його, змі-

шала; Хоружняк завернув відступаючих і переказав Туклови наказ полковника.

— Я більше не можу, — промовив той у відповідь.

— Ви мусите! — вигукнув Хоружняк. — Я залишу вам ще один кулемет, кінну півсотню, й ви повинні затримати ворога тут, поки не захопимо бронь-потяга. Ви розумієте, що від вашої групи залежить зараз удача бою. Ви мусите навіть ціною свого життя затриматися тут. Такий наказ пана полковника.

— Нічого я не мушу! — роздратовано прохрипів Туклов.

— Що?! Що ви сказали?!

І Хоружняк пильно вдивився на Туклова. Вони зустрілися поглядами й так тривало кілька мить. Туклов не витримав, одвернувся й не промовляючи більше ні слова хутко одійшов, залишаючи повстанців на призволяще.

— Підполковнику Туклов! Ви свідомо, навіть не будучи раненим, кидаєте бій! Так роблять страхополохи й зрадники!

Туклов наче не чув; щільніше зогорнувся у шинель, прибавив ходу й не повертаючись залишав місце бою.

— Так?! — з болем у серці промовив Хоружняк. — То нехай нас Бог розсудить!

Вихопив пістоля й побіг на вздогін.

Туклов зачувши тупотіння — повернувся, побачивши перед собою Хоружняка, підняв руки, щоб захиститися, але було вже пізно; пролунав стріл і він як сніп звалився до ніг сотника. Зі скроні темною смугою потекла кров.

Хоружняк виняв польову книжечку, олівець і хутко написав: „Туклов зрадник! Забив його коли

він кинув повстанців і тікав з місця бою. Керування групою прийняв на себе. Завдання виконаю до кінця. Хоружняк“.

Вершником одіслав донесення до полковника, сам почав керувати боем. В цей час він почув стрілянину з лівого боку; приклав до очей бінокля й вдивився до виноградників де була виставлена українська чата. Весь сад кишив москалями, українці-чатові відступали.

Хоружняк голосом спокійним і впевненим віддав наказ кінноті кинутися на допомогу чатовим і за всяку ціну ворога не пропустити. Він бачив, що большевиків з того боку насувалося в десятеро більше, він розумів, що посилає кінноту на очевидну смерть, йому до болю в душі жаль було козаків, бо кожного любив як рідного брата, але це потрібно було для спасіння справи, й він рішучо віддав свій наказ.

Знову виняв книжку й знову написав: „Мене обходять з лівого боку й з заду; вжив заходів і певен, що цей обход, хоч і з великими жертвами зліквідую, але він може повторитися, тоді не витримаємо, сили ворога занадто великі. Негайно дай допомогу бодай за рахунок правого флангу. Становище трагічне. В очікуванні допомоги стоятиму до кінця, й як що вму, то вму з думкою про рідний край. Хоружняк“.

Одіслав донесення й з хвилюванням чекав на дальші події. Він був певний, що Подоляк допомогу дасть; про відворот не мислив, а думав лише про те, як найліпше затримати ворога, як найдовше відтягнути час.

З виноградників донеслася збільшена стрілянина. Він навів бінокля у той бік.

Кіннота ввязалася в бій.

XVII.

Сонце почало хилитися до заходу. Бронь-потяг ще не був взятий, боротьба точилася люта, безперестанна, козаки перетомилися до краю, але трималися на всіх позиціях.

„Так можуть битися люде лише за своє національне визволення“ — подумав Подоляк і знову притулив до очей бінокля. І відчув як дуже боліло розбите плече, як пекла рана на чолі, як дуже втомилося все тіло. Став роздивлятися навкруги. Крізь чорніючу далечинь поля, синіла смуга Дністра. Як завжди він котив свої швидкі хвилі й пінився ними, наче гнівався, що люде осмілюються порушувати його спокій; сади чорніли бурим листям; далі маячив монастир... але що це?... Подоляк вдився пильніше.

Від монастиря пролунав гарматний гуркіт, і над групою Хоружняка піднявся високий густий стовб землі й диму. Ще раз загуркотіло, й знову на тому самому місці вибух, на хвилину затихло. Але не встиг Подоляк стямитись, як вже знову гупали гармати. Без перерви без упину падали стрільна вже й на його групу й на фланги, а найбільше на групу Хоружняка.

— Боже! — прошепотів сам до себе Подоляк. — Бють нас перехрестним вогнем... Невже все пропало?!

І перший раз у життю почув себе безпорадним.

Большевики, з боку монастиря, одержали свіжу допомогу й збільшили гарматний вогонь до кульмінаційної точки. Над гарним чистеньким містом дим стояв хмарами, шалено бурхотіло полум'я; небо-скільки оком глянеш — було червоне; горіли будинки, горіли скирти на околицях, вітряк; вогонь

зажирав людські маєтки й наче підкреслював тим страхіття війни.

Почало сутеніти.

Кілька будинків вже догорало, й замість гарненьких веселих будинків, бовваніли зруйновані закоптілі стіни й чорні обгорілі дерева.

— Пане полковнику! Пане полковнику! — почув Подоляк біля себе чиєсь жахливе шепотіння. — Не сила наша, не сила... Ми не витримаємо, не витримаємо...

Подоляк оглянувся й побачив позад себе сотника Саченка. Очі його блудили наче в божевільного й болізна усмішка скривила його обличчя.

— Заспокойтеся, — лагідно заговорив до нього Подоляк. — Заспокойтеся ще не все пропало.

— Не сила, пане полковнику! Зараз до штабу привели кількох полонених большевиків, всі п'яні, один з них ранений. На допиті посвідчили, що до них надійшли свіжі сили з Одеси й, що вже два дні як почався відворот Тютюнника.

З лівого флангу донісся голосний гомін. Подоляк навів туди бінокля й побачив жахливу картину; група Хоружняка відступала. На ню з двох боків, як сірі хмари насували московські лави. Перевів бінокля на правий фланг — там також було замішання.

— Пропало... Все пропало, — прошепотів з безмежною тугою Подоляк.

В цей час наспів посланець від Хоружняка. Подоляк прочитав донесення й хутко промовив:

— Перестроєння фронту тепер неможливе; відступає вже й правий фланг. Я зараз дам наказ про відворот усім групам до берега, до мосту, там є човни, ними переправимось на правий берег. Не треба марних жертв; наше життя згодом ще буде

потрібне. Зараз-же вертайтеся до пана сотника й передайте мій наказ: відступати до мосту. Кваптеся, поки він ще не окружений.

Посланець погнав як вітер.

Подоляк затулив долонями обличчя й з мукою прошепотів:

— За що-ж стільки жертв? Боже! Боже!

— Нема Бога! Нема Бога! Тільки чорт! Ги-ги-ги! Москаль! Чорт! Ги-ги-ги!...

Шалений регіт пролунав над вухом Подоляка й морозом пройшов поза шкурою. Він озирнувся й побачив божевільні очі та скривлене обличчя сотника Саченка.

— Що вам?! Пане сотнику, заспокойтеся, — лагідно заговорив Подоляк і взяв Саченка за руку.

Той дивився на полковника й наче не пізнавав. Зіниці його розширилися, конвульсійно здригувалися брови, й наче звертаючись до когось невидимого він вигукнув:

— Москаль! Чорт! Чорт! Ги-ги-ги! Чорт!

Подоляк оглядівся. Недалеко від нього були Гулієнко, Дунаїв, ранені Порадько й Ємельчук, та кількох кіннотчиків. Він покликав їх, здав на руки Дунаїва й Гулієнка збожеволілого Саченка, посадив на коней Порадька й Ємельчука, а кіннотчиків розіслав з наказом про відворот.

Подивився на годинник — була пята по полудню.

„Яка нещаслива година в моєму життю“ — подумав він й ще раз подивився на фланги.

На правому відворот був пляновий, на лівому — паничний; і групи Хоружняка, як цілої компактної маси, вже не існувало, по вулицях бігли невеликі купки та поодинокі особи, й тільки в одному місці

була більша купка чоловіка в пятьдесят і вела ще бій, поволі відступаючи до Дністра.

Нараз перед очима полковника станула висока, міцна постать поручника Усатюка. — Пане полковнику! — вигукнув він розхвильовано ледве переводячи дух. — Зараз від вас привезли наказа про відворот. Благаю вас не робіть цього. Ліпше вмерти на рідній землі в чеснім бою, ніж іти знову поне-вірятися на чужину! Пане полковнику! Дозвольте або перемогти або вмерти!

І низький голос його бренів як натягнена струна, вогнем блискали чорні очі, а гарне, бліде, тонко окреслене обличчя відбивало непереможною силою.

— Ідіть і виконуйте наказ — твердо відповів Подоляк.

Усатюк враз осів: погас блиск в його очах, зігнулася постать, опустив голову й байдужо по-волікся до своїх козаків.

XVIII.

За недовгий час, недалеко від річки, всі групи зєдналися, й Подоляк помітив що було дуже мало повстанців-селян. Де-які загинули на місці бою, а більшість повтікала назад до своїх сел не бажаючи кидати рідної землі. Не було й багатьох козаків. Хоружняка козаки принесли раненого.

Біля річки човнів не було: большевики заздалегідь їх кудись повідтягали.

— Човни заховані! — вигукнув Подоляк. — Хто вміє пливати — нехай перепливає, хто рішиться нехай стрибає через розірваний міст, ранених посадовити на коней і пустити в плав: решта зостається, й будемо битися до загину. Коли ин-

шого виходу немає, то ліпше вмерти ніж попасти до рук катів живими!

Де-хто почав роздягатися й кидатися в плав; кілька чоловік пробували розбігатися й стрибати через розірваний міст, де-яким щастило, а де-які, не доскочивши, з висоти чотирьох сажнів, падали в воду й гинули, так втопився й піполковник Небогатий, який свого коня віддав раненому козакові. Більшість ранених на конях були вже в річці й простували до протилежного берега.

Повітря знову наповнилося гоміном стрілянини, стогону, проклонів, гидкої московської лайки й дикими п'яними большевицькими вигуками.

Сутінки, що спустилися над головами змучених, покалічених людей, ховали в собі страшний таємничий жах невідомого й огортали распачем неминого.

До вух Подоляка знову донеслися дикі скрики збожеволілого Саченка:

— Не сяду! Не сяду! То чорт! Ги-ги-ги! Чорт! Москаль! Чорт! Москаль! Чорт!

Подоляк подивився в той бік і побачив боротьбу: козаки хтіли посадити Саченка на коня, що був прив'язаний до коня Порадька, але він упирався, відбивався, кричав, лякав коня й мучив козаків.

Невимовний смуток стиснув Подоляка за серце й він відчув, що йому тепер однаково: чи жити, чи вмерти; чи битися, чи впасти й лежати колодою; відчував смертельну втому.

В цей час до нього наблизився Дунаїв.

— Пане полковнику, є спасіння: внизу на березі я знайшов купу великих дошок, кожна з них може вільно втримати одну людину.

Подоляк враз схопився на ноги й радісно вигукнув :

— Це мабуть сам Бог помутив їм розум, коли вони не здогадалися й їх приборати ; тепер козаки врятуються.

Він залишив на місті кулеметчиків, наказавши їм підтримувати як найбільшу стрілянину, а козаків майже всіх забрав зі собою.

На березі, козаки опускали дошки на воду, сідали на них й пускалися у плінь.

Подоляк з Дунаївим звязали пасками дві дошки до купи, привязали до них Саченка, Дунаїв сів попереду й гребучи відломком дошки, подався до другого боку.

Затим Подоляк піднявся від річки до кулеметчиків, наказав познімати замки від кулеметів, і покидавши їх у воду, прожогом кидались до приготованих для них дошок. Сам пустився у плінь останнім.

Вода, зимна як лід, зараз-же налялася в чоботи, промочила одяг і заморозила ; аби зігрітися він зо всієї сили почав ворухати ногами й гнати дошку до другого берега.

За кілька хвилин з лівого боку на вздогін козакам посипалися кулі.

Мало не годину був Подоляк у воді поки доплив на правий бік. Там вже зібралися майже всі козаки.

З півми, що нависла над протилежним берегом, доносилися дикі салдатські вигуки й люта московська лайка.

Над містом де-не-де ще підіймалися вогнені язики, але вже ущунали й тільки заграва моторошно паленіла захоплюючи пів обрію.

В низу в нідрах пітьми відчувалося щось грізне й жахливе ; чорна ніч згустилася над нещасним містом, віщувала майбутні чекистські тортури й катування, й відбивалася в уявленню скорботою людських переживань.

З лівого берега доносилися до козаків п'яні московські вигуки.

Наче ножем різали вони по серці Подоляка. Він випростався, повернувся в бік ворога й голосом змученим, але повним мці й призивства промовив :

— Радійте ! Радійте люті кати ! Але не забувайте, що ми ще живі й ми ще прийдемо !

— Ми ще прийдемо ! — вирвалося зі сотень козацьких грудей.

— Ми ще прийдемо ! — прокотилося луною навкруги ...

Заграва кидала червоні відблиски на ліс, на береги, й темінь на річці від того була ще глибшою, ще страшнішою, й, здавалося, ніби з хвиль таємничих виривалися стогони-загрози :

„Ми ще прийдемо !... Ми ще прийдемо !...“

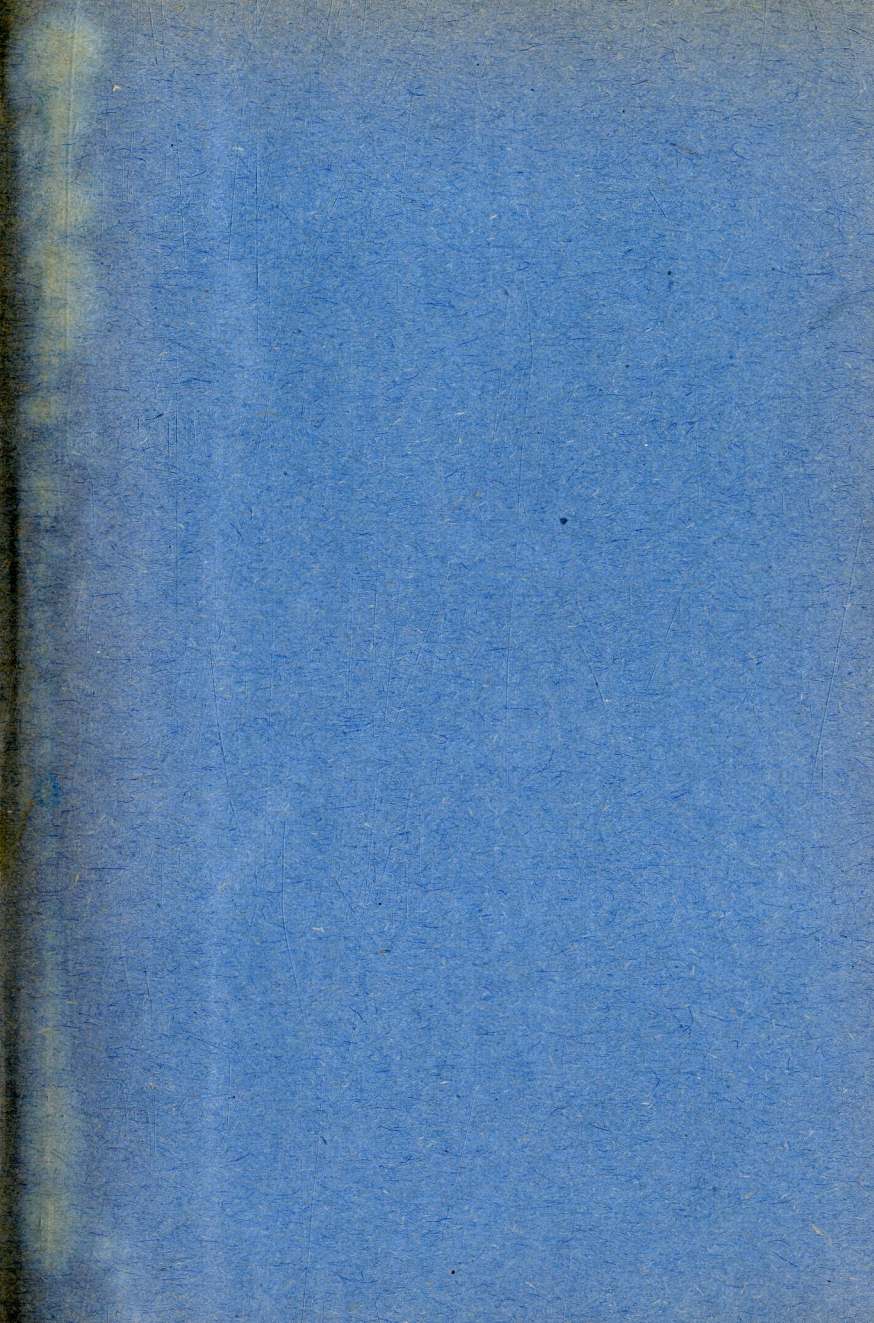
Справлення важніших похибок.

Стор. 6. 23. стрічка замість па рушувати, має бути по рушувати.

Стор. 8. 10. стрічка з долу замість ла х и м и-
ка в, має бути за х л и п а в.

Стор. 16. 12. стрічка з гори замість в с я т і,
має бути всякі.

За стороною 32. малаби слідувати 33.—40. по-
милково напечатано 31.—38., дальше вже правильно.



219
P11
6873
1987

3873